

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” ผู้วิจัยกำหนดแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร
2. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
3. แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน
4. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารในกลุ่ม
5. แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
6. แนวคิดและทฤษฎีกลุ่มชาติพันธุ์
7. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม
8. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร

การสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการติดต่อทางสังคม เพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับสมาชิกในชุมชนไทยทรงดำ ทำให้เกิดความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจกันรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น การสื่อสารจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้คนไทยทรงดำมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน เพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต

ความหมายของการสื่อสาร

“การสื่อสาร” (Communication) มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า “Cummunis” หมายถึง ความร่วมกันหรือเหมือนกัน ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่เราทำการสื่อสาร หมายความว่า เมื่อนั้นเรากำลังพยายามสร้างความร่วมกันหรือเหมือนกันกับคนอื่น (เสถียร เขยประทับ, 2534:20) ทั้งนี้ นักวิชาการด้านนิเทศศาสตร์หลายท่านได้ให้ความหมายของ “การสื่อสาร” ไว้ดังนี้

พัชนี เชยจรรยา, เมตตา กฤตวิทย์และถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ (2534:4) ให้ความหมายของ “การสื่อสาร” คือ การสื่อความหมายในทางหนึ่งทางใด และมีลักษณะของการส่งและรับสาร ไม่ว่าจะ เป็นภายในตัวเอง ระหว่างผู้หนึ่งกับผู้หนึ่ง หรือระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม ภายในบริบทหรือสภาพแวดล้อมหนึ่งๆ การสื่อสารจึงตั้งอยู่บนหลักแห่งความสัมพันธ์นี้เสมอ

เกศินี จุฑาวิจิตร (2542:4) ให้ความหมาย “การสื่อสาร” คือ กระบวนการที่มีความ เคลื่อนไหว และเป็น การกระทำอย่างต่อเนื่องในการส่งและรับสารระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร โดย ผ่านสื่อต่างๆ อย่างมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน

ปรมะ สตะเวทิน (2546:30) ให้ความหมาย “การสื่อสาร” คือ กระบวนการของการถ่ายทอด สาร (message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (receiver) โดยผ่านสื่อ (channel)

George A. Miller (1951:6) ให้ความหมาย “การสื่อสาร” คือ การถ่ายทอดข่าวสารจากที่ หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง

Wilbur Schramm (1974:13) ให้ความหมาย “การสื่อสาร” คือ การมีความเข้าใจร่วมกันต่อ เครื่องหมายที่แสดงข่าวสาร (informational signs)

Barker (1981:3) ให้ความหมาย “การสื่อสาร” เป็นกระบวนการในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ที่มีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและไม่มีที่สิ้นสุด

จากคำนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า “การสื่อสาร” หมายถึง กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารของสมาชิกในสังคม ประกอบด้วยผู้ส่งสารส่งข้อมูลข่าวสาร ผ่านสื่อหรือช่องทางการ สื่อสารไปยังผู้รับสารตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

การสื่อสารเป็นกระบวนการที่อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ ประกอบด้วยฝ่ายผู้ส่งสาร และฝ่ายผู้รับสาร ดังนั้น การพิจารณาเรื่องวัตถุประสงค์จึงต้องพิจารณาวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร ของทั้งสองฝ่ายควบคู่กันไปด้วย

Schramm (1974:19) ได้สรุปวัตถุประสงค์ในการสื่อสารของผู้ส่งสารและผู้รับสารไว้ดังนี้

วัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร	วัตถุประสงค์ของผู้รับสาร
1. เพื่อแจ้งให้ทราบ (Inform)	1. เพื่อทราบ (Understand)
2. เพื่อสอนหรือให้การศึกษา (Teach or Educate)	2. เพื่อศึกษา (Learn)
3. เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง (Please or Entertain)	3. เพื่อหาความพอใจ (Enjoy)
4. เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ (Propose or Persuade)	4. เพื่อกระทำหรือตัดสินใจ (Dispose or Decide)

ตารางที่ 1: วัตถุประสงค์ในการสื่อสารของผู้ส่งสารและวัตถุประสงค์ในการสื่อสารของผู้รับสาร

วัตถุประสงค์ในการสื่อสารของผู้ส่งสารและผู้รับสารข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จหรือไม่นั้น จะต้องดำเนินการให้วัตถุประสงค์ทั้งของผู้ส่งสารและวัตถุประสงค์ของผู้รับสารตรงกัน แม้ว่าการสื่อสารครั้งหนึ่งๆ ทั้งสองฝ่ายต่างมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน แต่ไม่ได้หมายความว่า ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวหรือชักจูงใจ ผู้ส่งสารอาจต้องการสร้างสารเพื่อชักจูงใจ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องการให้ผู้รับสารได้รับความบันเทิงด้วย

องค์ประกอบของการสื่อสาร

การสื่อสารมีองค์ประกอบที่สำคัญอย่างน้อย 5 ประการดังนี้ (พัชนี เขจรรรยาและคณะ, 2534:7)

1. **ผู้ส่งสารหรือผู้เข้ารหัส (Sender/encoder)** คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ริเริ่ม/เริ่มต้นส่งสารไปให้อีกบุคคลหนึ่งจะ โดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม หรือเป็นผู้ทำหน้าที่ส่งสารผ่านช่องทางหนึ่งไปยังผู้รับสาร ฉะนั้น ผู้ส่งสารจึงมีบทบาทในการชี้ว่าพฤติกรรมของการสื่อสารภายในสถานการณ์หนึ่งๆ นั้น จะเป็นไปในรูปแบบใดและมีผลอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งคือ ผู้ส่งสารเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการตอบสนองจากผู้รับสาร

2. **ผู้รับสารหรือผู้ถอดรหัส (Receiver/decoder)** คือ ผู้รับสารจากบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลหนึ่ง เมื่อได้รับสารก็จะเกิดการตีความและการตอบสนอง จะ โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตามและส่งปฏิกิริยาตอบสนอง (feedback) กลับไปให้ผู้ส่งสาร

3. สาร (Message) คือ สิ่งที่ผู้ส่งสารส่งไปให้ผู้รับสารในรูปของรหัส ซึ่ง “รหัส” หมายถึง สัญญาณ (signal) หรือสัญลักษณ์ (symbol) หรือกลุ่มของสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้น ในลักษณะที่มีความหมายต่อคน และผู้รับสารสามารถเข้าใจความหมายของรหัสได้ต่อเมื่อมีการถอดความหมายของสัญญาณ หรือสัญลักษณ์ออกมา โดยอาจเป็นคำพูด ตัวหนังสือ รูปภาพ เครื่องหมาย หรือการทำท่าทางต่างๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงหรือถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการ และวัตถุประสงค์ของผู้รับสาร โดยส่วนใหญ่แล้วสารก็คือภาษา (language)

4. ช่องทางการสื่อสาร (Channel) คือ ตัวกลางที่ช่วยในการส่งสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ช่องทางเปรียบเสมือนทางหรือพาหะระหว่างผู้ร่วมสื่อสาร

สเตียร์ เซยประทับ (2534) ได้จำแนกช่องทางการสื่อสารออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อมวลชนกับช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อบุคคล
2. ช่องทางการสื่อสารที่มาจากแหล่งภายนอก และช่องทางการสื่อสารที่มาจากแหล่งภายในระบบสังคม

ช่องทางการสื่อสารที่มาจากแหล่งภายนอกและช่องทางการสื่อสารที่มาจากแหล่งภายในของระบบสังคม อาจเป็นช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อมวลชนหรือสื่อระหว่างบุคคลก็ได้ ฉะนั้นเราจะพิจารณาลักษณะของช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อมวลชนและสื่อบุคคล ดังนี้

1. ช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อมวลชน คือ ช่องทางที่สามารถทำให้แหล่งสารที่ประกอบด้วยบุคคลคนหนึ่งหรือคนกลุ่มหนึ่ง สามารถส่งสารไปยังผู้รับจำนวนมากได้ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ เป็นต้น ช่องทางที่เป็นสื่อมวลชนมีคุณลักษณะเป็นตัวกลางหรือตัวเชื่อมระหว่างแหล่งสารกับกลุ่มเป้าหมายจำนวนมากได้ในเวลาอันรวดเร็ว

สื่อมวลชนมีคุณสมบัติที่ดี 3 ประการ (Berlo, 1960:72) คือ

1. สามารถเผยแพร่ข่าวสารไปสู่ประชาชนจำนวนมากได้ในเวลาอันรวดเร็ว
2. สามารถให้ความรู้และข่าวสารแก่ประชาชนได้อย่างดี
3. สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ไม่พึงปรารถนาได้

2. ช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อบุคคล คือ ช่องทางการสื่อสารที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนข่าวสารแบบตัวต่อตัวระหว่างบุคคลสองคนหรือในลักษณะกลุ่มย่อย การสื่อสารแบบนี้จะมีประสิทธิภาพมากกว่าสื่อมวลชนในการจูงใจผู้รับสารที่มีความเฉยเมย หรือมีปฏิกิริยาต่อต้านสารของผู้ส่งสาร

จุมพล รอดคำดี (2527:268) กล่าวว่า สื่อบุคคล (Human Media หรือ Personal Media) เป็นการใช้ในการถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้ ความเข้าใจ และความคิดเห็นต่างๆ ที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมก่อนการใช้สื่อประเภทอื่นๆ โดยมี “คำพูด” เป็นพาหนะที่สำคัญที่สุด ซึ่ง เสถียร เชยประทับ (2534) กล่าวถึง สื่อบุคคลในสังคมประกอบด้วย “สื่อบุคคลภายในท้องถิ่น” ได้แก่ ผู้นำความคิดเห็นในท้องถิ่น เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครู พระ แพทย์ เป็นต้น และ “สื่อบุคคลภายนอกท้องถิ่น” ได้แก่ นักพัฒนาหรือพัฒนากร เจ้าหน้าที่ส่งเสริม ผู้เชี่ยวชาญ เป็นต้น ที่นำแนวคิดใหม่ๆ หรือนวัตกรรมไปเผยแพร่ในท้องถิ่น

Roger และ Meynen (1969:234) กล่าวว่า สื่อบุคคลเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม เช่นเดียวกับ Lazarfeld และ Menzel (1968:97) ที่กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคลมีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นการสื่อสารที่มีความเป็นกันเองและเป็นส่วนตัว ก่อให้เกิดความคุ้นเคย ซึ่งจะช่วยให้เกิดการยอมรับความคิดได้ง่ายขึ้น การพูดคุยอย่างเห็นหน้าค่าตากันนี้ ในแง่จิตวิทยาทำให้ผู้รับสารมีความรู้สึกว่าคุณได้รับรางวัลทันที อย่างน้อยที่สุดคือ ในด้านการแสดงความคิดเห็นของคนต่อผู้พูด”

Rogers (1983) กล่าวถึง ช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อบุคคลมีข้อเด่น คือ

1. สามารถทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารแบบสองทาง กล่าวคือ ถ้าผู้รับสารไม่เข้าใจสารก็จะสามารถได้ถามหรือขอข่าวสารเพิ่มเติมจากแหล่งสารได้ในเวลาอันรวดเร็ว ส่วนผู้ส่งสารสามารถปรับปรุงแก้ไขสารที่ส่งออกไปให้เข้ากับความต้องการ และความเข้าใจของผู้รับสารได้ในเวลาอันรวดเร็วเช่นเดียวกัน การที่สื่อระหว่างบุคคลมีระดับของปฏิกิริยาตอบสนองหรือปฏิกิริยาสะท้อนกลับสูงสามารถลดอุปสรรคของการสื่อสารที่เกิดจากการเลือกรับสาร แพล หรือตีความสาร และการเลือกจำสารได้

2. สามารถจูงใจบุคคลให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ฝังรากลึกได้ เพราะการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการ ง่ายๆ สบายๆ คู่สื่อสารมีความใกล้ชิดกัน และผู้รับสารก็มีแนวโน้มที่จะเชื่อถือ และยอมรับความคิดเห็นหรือทัศนะของบุคคลที่รู้จักคุ้นเคยมากกว่าคนที่ไม่รู้จัก

กนกรัตน์ สุขะวัฒนะ (2534:17-18) กล่าวว่า สื่อบุคคลนับว่าเป็นสื่อที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการสื่อสารเพื่อจูงใจ และการตัดสินใจของบุคคล เนื่องจากสื่อบุคคลมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การไหลของข่าวสารเป็นแบบบุคคลวิติ (Two-way Communication) ทำให้ง่ายต่อการตอบปัญหาต่างๆ ได้ทันทั่วถึง และสามารถอธิบายปัญหาต่างๆ ได้ชัดเจนกว่าสื่ออื่นๆ
2. การสื่อสารเป็นแบบลักษณะตัวต่อตัว หากผู้รับสารมีความเชื่อถือในตัวผู้ส่งสารจะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากขึ้น
3. ปริมาณของปฏิกิริยาตอบสนองในขณะที่ทำการสื่อสารจะเกิดขึ้นในระดับสูง
4. ช่วยลดกระบวนการเลือกในทางจิตวิทยา (Selective Process) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเลือกรับสาร (Selective Exposure)

ปัจจัยที่ทำให้สื่อบุคคลในฐานะเป็นผู้ส่งสาร มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับสาร ได้แก่ (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2542:110-111)

1. **ความน่าเชื่อถือ (Credibility)** คือ ระดับของความรู้สึกที่ผู้รับสารรู้สึกว่าคุณส่งสารเป็นที่น่าไว้วางใจและมีความสามารถ ถ้าผู้รับสารมีความรู้สึกว่าคุณนักพัฒนา หรือผู้นำท้องถิ่นมีความน่าเชื่อถือ ผู้รับสารก็มีแนวโน้มที่จะยอมรับสารจากพวกเขาเหล่านั้น (Middlebrook, 1974:161-164)

2. **ความดึงดูดใจ (Attractiveness)** ผู้ส่งสารที่มีความดึงดูดใจย่อมกระตุ้นให้ผู้รับสารเกิดความสนใจหรือพึงพอใจในการได้พบเห็นพูดคุย เช่นเดียวกับการโฆษณาสินค้าที่นิยมนำบุคคลที่มีชื่อเสียงต่างๆ ที่บุคคลผู้นั้นอาจไม่ใช่ผู้ที่มีความน่าเชื่อถือหรือผู้เชี่ยวชาญในสินค้านั้นๆ โดยเฉพาะ แต่เป็นเพียงผู้ที่มีบุคลิกภาพน่าดึงดูดใจ ทำให้ผู้รับสารเกิดความสนใจและคล้อยตามข่าวสารได้

3. **ความคล้ายคลึง (Similarity)** สื่อบุคคลหรือผู้ส่งสารที่มีความคล้ายคลึงกับผู้รับสารในด้านต่างๆ เช่น อายุ เพศ เชื้อชาติ ภาษา การแต่งกาย สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น จะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนทัศนคติ และความคิดเห็นของผู้รับสาร เพราะความคล้ายคลึงกันนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน ชอบพอและไว้วางใจ

นอกจากช่องทางการสื่อสารทั้ง 2 ประเภทแล้ว Schramm (1974:125) กล่าวว่า สื่อประเภทหนึ่งที่สามารถถ่ายทอดข่าวสารไปยังสื่อมวลชนหรือสื่อบุคคลได้นั้น คือ สื่อเฉพาะกิจ หมายถึง สื่อที่ถูกผลิตขึ้นมาโดยมีเนื้อหาสาระที่เฉพาะเจาะจง และมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่ผู้รับสารเฉพาะกลุ่ม

สื่อเฉพาะกิจ (Specialized Media) แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2542)

1) **สื่อสิ่งพิมพ์** คือ สื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจที่สามารถนำไปใช้เพื่อการพัฒนาได้อย่างดี มีลักษณะสำคัญคือ ตอบสนองวัตถุประสงค์ของการพัฒนาได้อย่างชัดเจน รูปแบบก็จะต้องมีความน่าสนใจด้วย เช่น การใช้สี การจัดหน้า ขนาดตัวอักษร การใช้ภาพที่สื่อความหมาย ฯลฯ และที่สำคัญที่สุดคือ การแจกจ่ายไปยังกลุ่มเป้าหมายต่างๆ อย่างทั่วถึง และตรงกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ สื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจที่สำคัญ ได้แก่ ใบปลิวหรือแผ่นปลิว แผ่นพับ จดหมายข่าว เอกสารแนะนำ ประกอบ แผ่นโฆษณา ภาพพลิก เป็นต้น

2) **สื่ออิเล็กทรอนิกส์** คือ สื่อเฉพาะกิจที่ผลิตออกมาในรูปแบบแสงและเสียง เช่น เทป บันทึกเสียง วีดิทัศน์ สไลด์ สปอร์ตวิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ลักษณะสำคัญที่นำมาใช้เป็นสื่อเพื่อการพัฒนา ได้แก่ การนำเสนอเนื้อหาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยการใช้รูปแบบการนำเสนอที่น่าสนใจ เช่น การนำเสนอด้วยรูปแบบสาระกึ่งละคร ซึ่งจะน่าสนใจมากกว่าการนำเสนอด้วยรูปแบบสารคดีทั่วไป

3) **สื่อกิจกรรม** ได้แก่ การจัดแสดงนิทรรศการ การจัดประกวด การจัดขบวนแห่ การจัดรถเคลื่อนที่ การจัดสนทนากลุ่ม เป็นต้น ลักษณะสำคัญของการใช้สื่อกิจกรรมเป็นสื่อเฉพาะกิจ เพื่อการพัฒนา ได้แก่ การเลือกกิจกรรมที่กลุ่มเป้าหมายสนใจ โดยเน้นให้กลุ่มเป้าหมายและผู้สนใจที่เข้าร่วมกิจกรรมได้รับทั้งสาระตามวัตถุประสงค์และความบันเทิงพร้อมกัน

5. **สภาพแวดล้อมการสื่อสาร (Context/environment)** คือ สิ่งต่างๆ รอบตัวผู้สื่อสาร นอกเหนือจากองค์ประกอบอื่นๆ ในกระบวนการสื่อสาร เช่น สถานที่ บรรยากาศ โอกาส เวลา เหตุการณ์ต่างๆ เป็นต้น

องค์ประกอบอีกประการหนึ่งที่ควรจะต้องกล่าวถึงคือ ปฏิกริยาย้อนกลับ (Feedback) ในบางครั้งอาจมีหรือไม่มีก็ได้ขึ้นอยู่กับระบบการสื่อสาร ซึ่งปฏิกริยาย้อนกลับจะประกอบด้วยสารที่ผู้ได้รับแสดงออก เพื่อให้ผู้ส่งสารทราบถึงผลของสารที่ผู้ส่งได้ส่งไปให้ผู้รับ ปฏิกริยาย้อนกลับเป็นผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในตัวของผู้รับสาร นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่แสดงว่าการสื่อสารนั้นเกิดผลหรือไม่ และประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

ประเภทของการสื่อสาร

การจำแนกประเภทของการสื่อสารสามารถจำแนกได้หลายเกณฑ์ แต่โดยทั่วไปสามารถแยกประเภทการสื่อสารออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ดังนี้ (ยูพา สุภากุล, 2540:29-30)

1. การสื่อสารภายในตนเอง (Intrapersonal Communication) เป็นการสื่อสารกับตนเอง เช่น การคิด การไตร่ตรองหาเหตุผล การวิเคราะห์ การทบทวนเรื่องที่พูดหรือเขียน เป็นต้น การสื่อสารที่มีผู้สื่อสารเพียงคนเดียวเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในตัวเอง

2. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลสองหรือสามคน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน

3. การสื่อสารกลุ่มย่อย (Small Group Communication) เป็นการสื่อสารภายในกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถที่จะพูดคุยโต้ตอบกันโดยตรงและทั่วถึง เช่น การประชุม เป็นต้น

4. การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (Large Group Communication) เป็นการสื่อสารระหว่างคนจำนวนมาก ซึ่งอยู่ในสถานที่เดียวกันหรือใกล้เคียงกัน โดยอาจจะใช้สื่อโสตทัศนศึกษาช่วย เช่น โทรทัศน์วงจรปิด รูปแบบการสื่อสาร เช่น การอบรม การสัมมนา เป็นต้น

5. การสื่อสารมวลชน (Mass Communication) เป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารซึ่งอาจมีมากกว่า 1 คน ส่งข่าวสารไปยังผู้รับสารที่มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาศัยอยู่ในสถานที่ต่างๆห่างไกลกันได้อย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน โดยผ่านสื่อมวลชนต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

รูปแบบการสื่อสาร

รูปแบบการสื่อสารมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน เพราะเป็นสิ่งที่กำหนดความหมายของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง หากสมาชิกในชุมชนไม่สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันได้ทั่วถึง หรือไม่เกิดความพึงพอใจในการสื่อสารนั้น ย่อมทำให้การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ จึงต้องกำหนดรูปแบบการสื่อสารให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรือบริบทของชุมชนในขณะนั้น

การพิจารณารูปแบบการสื่อสารสามารถจำแนกออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้ (ธงชัย สันติวงษ์และ
ชนาธิป สันติวงษ์, 2542)

1. จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร
2. จำแนกตามลักษณะการใช้
3. จำแนกตามสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร
4. จำแนกตามการไหลของข่าวสาร

จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. การสื่อสารแบบทางเดียว (One-way Communication) เป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอด
ข่าวสารไปยังผู้รับสารแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อสงสัยหรือแสดง
ความคิดเห็น จึงไม่มีปฏิกิริยาย้อนกลับจากผู้รับสาร การสื่อสารแบบนี้มีลักษณะเป็นเส้นตรง จากผู้ส่ง
สารไปยังผู้รับสารโดยตรง ปราศจากการคำนึงถึงปฏิกิริยาโต้กลับจากผู้รับสาร ทำให้ปริมาณของข้อมูล
สะท้อนกลับ (feedback) จากผู้รับสารมีน้อยหรือไม่มีเลย ซึ่งแสดงเป็นแผนภาพจำลองได้ดังนี้

การสื่อสารลักษณะนี้จะออกมาในรูปของนโยบาย คำสั่งต่างๆ ของผู้บริหารหรือผู้นำ โดยผ่าน
สื่อชนิดต่างๆ เช่น เสียงตามสาย เอกสารสิ่งพิมพ์ โดยส่วนใหญ่แล้วการสื่อสารแบบทางเดียวมักจะเกิด
ขึ้นกับสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ที่มีการเสนอข่าวสารสู่ประชาชนแต่เพียงฝ่ายเดียว

2. การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) เป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารส่งข้อมูล
ข่าวสารไปยังผู้รับสารทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันเมื่อผู้รับสารได้รับข้อมูลแล้ว จะส่งข้อมูลข่าวสารตอบ
กลับมายังผู้ส่งสารอีกทางหนึ่งด้วย จึงเป็นการสื่อสารที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็สามารถรับและส่ง
ข่าวสารซึ่งกันและกัน มีการเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อข้องใจหรือข้อสงสัยต่างๆ มีการ
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน มีการโต้ตอบกัน ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถที่จะ
ตอบสนองต่อกัน เพื่อสร้างความเข้าใจได้อย่างชัดเจน การสื่อสารแบบนี้ผู้ส่งสารจะให้ความสำคัญกับ
ปฏิกิริยาโต้กลับ (feedback) ของผู้รับสาร แสดงเป็นแผนภาพจำลองดังนี้

ทั้งนี้การสื่อสารแบบสองทางมีผลทำให้การสื่อสารที่เกิดขึ้นมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะการให้ความสำคัญต่อการสื่อสารกลับ (Feedback) นั้น เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเสมอภาคในการติดต่อสื่อสาร โดยไม่มีฝ่ายใดมีอิทธิพลเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง (เสถียร เศษประทับ, 2534) ซึ่งจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานได้เป็นอย่างดี

จำแนกตามลักษณะการใช้ แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. การสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal Communication) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลซึ่งเกิดปฏิสัมพันธ์ใน โครงสร้างที่มีแบบแผนกำหนดไว้แน่นอน (Prescribed Communication) สารจะถูกส่งออกไปตามลำดับขั้น หรือตามลักษณะหน้าที่ของภารกิจ โดยจะไหลผ่านสายใยความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ เป็นการสื่อสารที่คำนึงถึงบทบาทหน้าที่ และตำแหน่งระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารเป็นสำคัญ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ประกาศแจ้งนโยบาย คำสั่งปฏิบัติงาน เป็นต้น

2. การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (Informal Communication) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นเองและเกิดขึ้นจากการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยไม่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนขององค์กร มีลักษณะของการสื่อสารที่เป็นส่วนตัวมากกว่าทางตำแหน่งหน้าที่ การสื่อสารในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารโดยใช้คำพูด ได้แก่ การพบปะพูดคุยกัน ลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบนี้ คือ ความรวดเร็วของการสื่อสารจะมีมาก แต่มีข้อเสียดังที่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อาจจะผิดไปจากความเป็นจริงได้ง่าย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกลยุทธ์และวิธีการของผู้บริหารที่จะนำประโยชน์ของการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการมาใช้ให้เกิดผลดีกับบรรยากาศในการทำงานได้ เช่น การสื่อสารกับสมาชิกในชุมชน เป็นต้น

จำแนกตามสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. การสื่อสารแบบใช้ถ้อยคำหรือแบบวจนะ (Verbal Communication) เป็นการสื่อสารที่อาศัยคำพูด (words) หรือตัวเลข (number) เป็นสัญลักษณ์ของข่าวสาร สัญลักษณ์นี้อาจเป็นในรูปของภาษาพูด ภาษาเขียน หรือภาษาทางคณิตศาสตร์ก็ได้ เพื่อใช้ในการสื่อความหมายให้ผู้รับสารเข้าใจความหมายได้อย่างชัดเจน และตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการ ลักษณะการสื่อสารแบบวจนะนี้ ได้แก่ การสนทนา การสัมภาษณ์ การเขียนบันทึก การเขียนรายงาน การประกาศข่าวสาร การประชุม เป็นต้น

2. การสื่อสารแบบไม่ใช้ถ้อยคำหรือแบบอวจนะ (Non-Verbal Communication) เป็นการสื่อสารโดยปราศจากคำพูด แต่แสดงออกทางท่าทาง สีหน้า การเคลื่อนไหวส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายตามธรรมชาติของคน ซึ่งแต่ละบุคคลจะสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยมีความหมายเฉพาะของตนเอง ทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่าเราอยู่ในสภาพใด เช่น การสั่นศีรษะแสดงถึงการปฏิเสธ หรือพยักหน้าแสดงถึงการเข้าใจหรือเห็นด้วย เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การตีความหมายของแต่ละคนที่รับข่าวสารว่าจะสอดคล้องและตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการหรือไม่

ทั้งนี้ การสื่อสารทั้งแบบวจนะและการสื่อสารแบบอวจนะต้องดำเนินควบคู่กันไป เพื่อให้การสื่อสารนั้นมีประสิทธิภาพ เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

จำแนกตามการไหลของข่าวสาร แบ่งเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. การสื่อสารจากบนลงล่าง (Top-down หรือ Downward Communication) เป็นการสื่อสารจากผู้ที่มิตำแหน่งสูงลงมาตามผู้ปฏิบัติงานในสายบังคับบัญชา โดยออกมาในรูปของนโยบาย แผนงาน ประกาศ เป็นต้น ซึ่งการสื่อสารรูปแบบนี้จะทำให้ผู้รับสารที่อยู่ในตำแหน่งต่ำกว่าไม่เกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ขาดความริเริ่ม คอยรับฟังคำสั่งอยู่เสมอ หลีกเลี่ยงการตัดสินใจและไม่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

2. การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Bottom-up หรือ Upward Communication) เป็นการส่งข่าวสารจากผู้ส่งสารที่อยู่ในระดับหรือตำแหน่งต่ำกว่า ขึ้นไปยังผู้รับสารที่อยู่ในระดับหรือตำแหน่งที่สูงกว่า ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกของสังคมได้ติดต่อสื่อสารกัน โดยมีทั้งการส่งสารและรับสารอย่างเท่าเทียมกัน การสื่อสารรูปแบบนี้จะออกมาในลักษณะของการประชุม ปรึกษาหารือ การสัมมนา เป็นต้น

ทั้งนี้จะก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร เสริมสร้างให้มีความคิดสร้างสรรค์ และทำให้สมาชิกทุกส่วนของสังคมนั้นมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานอย่างเต็มที่

3. การสื่อสารตามแนวนอนหรือแนวราบ (Horizontal Communication) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ที่มีระดับหรือตำแหน่งที่เสมอกัน ใกล้เคียงกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง การสื่อสารรูปแบบนี้จะช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบร่วมกันของหมู่คณะ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และเป็นการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งช่วยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคม

การสื่อสารที่ทำให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม เพื่อรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำนั้น จะต้องอาศัยรูปแบบการสื่อสารในลักษณะต่างๆ เป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน ซึ่งรูปแบบการสื่อสารแต่ละลักษณะจะมีประสิทธิภาพแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความสามารถและทักษะในการสื่อสารของแต่ละบุคคล ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำที่มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำว่ามีลักษณะอย่างไร จึงทำให้ชุมชนไทยทรงดำยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนไว้ได้อย่างดี

2. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับความยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา ซึ่งกระบวนการของการมีส่วนร่วมได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือวางแผน โดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่างๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย (จรัญญา วงษ์พรหม, 2536) นอกจากนี้ การพัฒนาจำเป็นต้องมีการรวมพลังในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและประชาชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น (ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2543)

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2531) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องยึดหลักความต้องการ และปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้น กิจกรรมจะต้องดำเนินการในรูปของกลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มให้มีความรับผิดชอบร่วมกัน และคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชน ปลุกฝังให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในขั้นตอนการดำเนินงาน ประชาชนควรมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น กิจกรรมที่ทำได้ต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ทรัพยากร และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งการเริ่มต้นกิจกรรมควรอาศัยผู้นำชุมชนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ

สุริย์ ตันค์ศรีสุโรจน์ (2531) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นความร่วมมือ ร่วมปฏิบัติและร่วมกัน รับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นอย่างปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม เพื่อให้เกิดการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการและบรรลุเป้าหมายที่กำหนด

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543:135) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า “การมีส่วนร่วม” หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม กำหนดการเปลี่ยนแปลง โดยเปิดโอกาสให้เป็นผู้คิด ผู้ตัดสินใจ และร่วมกันดำเนินการในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการพัฒนาตนเอง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด

สากล สถิตวิทยานันท์ (2532:167-167) ให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจ และความห่วงกังวลส่วนบุคคลที่บังเอิญเห็นพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเคียดแค้นและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีอยู่ต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือทำงานร่วมกัน

3. การมีความตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนให้เป็นที่ไปในทิศทางที่ปรารถนา ซึ่งการตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ

หลักสำคัญของการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2531:843) ได้สรุปหลักการและแนวทางการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของคนในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม ต้องใช้เวลาในการกระตุ้น เร่งเร้าความเข้าใจ ให้ความรู้ความเข้าใจจนคนในชุมชนยอมรับความจำเป็นและประโยชน์ในการจัดกิจกรรมเหล่านั้น

2. กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างพลังชุมชนในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลุกฝังทัศนคติและพฤติกรรมที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

3. แนวทางการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่รับดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องพึ่งพาทภายนอก โดยระยะเริ่มแรกต้องไม่ท่วมเทในลักษณะการให้เปล่า โดยสิ้นเชิง ต้องทำให้คนในชุมชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรมร่วมกัน และต้องสามารถทำต่อไปได้เอง เมื่อการช่วยเหลือจากภายนอกสิ้นสุดลง การช่วยตนเองและการพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญที่ต้องเริ่มตั้งแต่ต้น

4. กิจกรรมที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ความพร้อมรับของชุมชน ซึ่งรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชน การสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน

5. การริเริ่มกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ซึ่งหมายถึง ผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งจากทางราชการ เพื่อเป็นผู้บุกเบิกและชักนำชาวบ้าน ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถปรับทัศนคติและการยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้เร็วกว่า และเป็นผู้ที่ชาวบ้านศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มต้นจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป

6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่างๆ ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น กล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมปรึกษาหารือแนวทางแก้ปัญหา ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมการวางแผน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมการติดตามผลงานจนถึงขั้นการร่วมบำรุงรักษาในระยะยาว

ระดับและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

สถาบันวิจัยสังคมและสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2545) ได้จัดประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยอิงพัฒนาการของโครงการพัฒนาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ประกอบด้วยภารกิจสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

ภารกิจที่ 1: การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Participation in planning) ประกอบด้วย การที่ประชาชนมีบทบาทในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนโครงการ นับตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหา การกำหนดเป้าหมาย การกำหนดแนวทางในการดำเนินงาน การกำหนดแนวทางในการติดตามและประเมินผลโครงการ

ภารกิจที่ 2: การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Participation in implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรและการประสานความร่วมมือ

ภารกิจที่ 3: การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ (Participation in utilization) ประกอบด้วย การนำเอากิจกรรมต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยเฉพาะในด้านการเพิ่มระดับการพึ่งตนเอง และการควบคุมทางสังคม

ภารกิจที่ 4: การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ (Participation in benefit-sharing) ประกอบด้วย การแจกจ่ายประโยชน์ต่างๆ ในการพัฒนาอย่างยุติธรรม

ภารกิจที่ 5: การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in evaluation) ประกอบด้วย การให้ประชาชนได้รับทราบถึงสภาพปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไขในลำดับต่อไป

Cohen (1996) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในงานพัฒนาสามารถอธิบายได้ 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในเชิงการกระทำ หมายถึง การที่บุคคลฝ่ายต่างๆ ในชุมชนได้อุทิศแรงกายในการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย
2. การมีส่วนร่วมในเชิงเงินตรา หมายถึง การที่ชุมชนได้อุทิศเงินในการทำกิจกรรมต่างๆ
3. การมีส่วนร่วมในเชิงความรับผิดชอบ หมายถึง การกระจายภารกิจและความรับผิดชอบ โดยผู้ประสานงานหลักมักดำเนินการแบ่งสรรภารกิจ/หน้าที่ให้คนกลุ่มต่างๆ ที่มีความสำคัญในพื้นที่ อาทิ การพัฒนาความร่วมมือกับผู้นำในท้องถิ่นในการขอคำสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการ การตั้งคณะกรรมการในการส่งเสริมการดำเนินของโครงการ การจัดการและติดตามการดำเนินงานของโครงการ ตลอดจนการถ่ายทอดเทคโนโลยีต่างๆ ผ่านการฝึกอบรม และการใช้เครื่องสนับสนุนต่างๆ

4. การมีส่วนร่วมในเชิงการตัดสินใจ เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงอำนาจในการตัดสินใจ หมายถึง การสร้างความภาคภูมิใจให้กับสมาชิกในชุมชน ผ่านการออกแบบกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและการตัดสินใจต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ โครงการ

Singhal (2001) ได้อธิบายถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของท้องถิ่น โดยใช้หลักการ “6 Cs” ซึ่งประกอบด้วย

1. การร่วมมือ (Co-operation) หรือ การทำงานบนความร่วมมือของคนในท้องถิ่น (working on local people) ได้แก่ การคัดเลือกตัวแทน ซึ่งบุคคลดังกล่าวมักไม่ใช่บุคคลที่สามารถให้ข้อมูลที่สำคัญได้ เป็นอย่างดี หรือเป็นบุคคลที่มีอำนาจในชุมชน

2. การยินยอม (Compliance) หรือ การทำงานเพื่อคนในท้องถิ่น (working for the local people) ได้แก่ การมอบหมายภารกิจ/หน้าที่ พร้อมๆ กับการเสนอสิ่งกระตุ้นเร้าใจต่างๆ อย่างไรก็ตาม บุคคลภายนอกทำหน้าที่เป็นผู้กำหนดวาระสำคัญ และทิศทางการดำเนินกระบวนการต่างๆ

3. การให้คำปรึกษา (Consultation) หรือ การทำงานเพื่อคนในท้องถิ่นและกับบุคคลในท้องถิ่น (working for the local people and with local people) ได้แก่ การสอบถามความคิดเห็นต่างๆ ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม บุคคลภายนอกยังคงทำหน้าที่วิเคราะห์ข้อมูลและมีอำนาจในการตัดสินใจลงมือกระทำกิจกรรมต่างๆ

4. การให้ความร่วมมือ (Cooperation) หรือ การทำงานกับคนในท้องถิ่น (working with the local people) ได้แก่ การที่สมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกทำงานร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม โดยในกรณีนี้บุคคลภายนอกมีบทบาทหน้าที่เฉพาะด้านการสนับสนุนข้อมูลเกี่ยวกับทิศทางต่างๆ ในการดำเนินการ ในขณะที่บุคคลในท้องถิ่นเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินงาน

5. การเรียนรู้ร่วมกัน (Co-learning) หรือ การทำงานกับบุคคลในท้องถิ่นและโดยบุคคลในท้องถิ่น (working with local people and by the local people) ได้แก่ การที่สมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกแลกเปลี่ยนความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจต่างๆ ร่วมกันและทำงานร่วมกันเป็นทีม เพื่อช่วยกันกำหนดแผนการดำเนินกิจกรรม โดยบุคคลภายนอกทำหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกในชุมชน

6. การลงมือกระทำร่วมกัน (Collective action) หรือ การทำงานโดยบุคคลในท้องถิ่น (by the local people) ได้แก่ การที่สมาชิกท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดวาระของตน และขับเคลื่อนวาระดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติ โดยปราศจากความคิดริเริ่มจากบุคคลภายนอก หรือการสนับสนุนกระบวนการโดยบุคคลภายนอก

แนวทางการพัฒนาชุมชน มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนสัมฤทธิ์ผลได้ ซึ่งการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น จะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ ดังนี้ (นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์, 2535:85)

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (Freedom to Participation)
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (Ability to Participation)
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (Willingness to Participation)

William Erwin (1976:138) กล่าวว่า การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และสนับสนุน ติดตามผลการปฏิบัติการขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้สรุปปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาออกเป็น 4 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ โดยรัฐจะต้อง

- การกำหนดนโยบาย จะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น
- สนับสนุนกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง
- การสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบบต่างๆ ของราชการ จะต้องเอื้ออำนวยและเพิ่ม โอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
- มีการติดตามประเมินผล และการให้การสนับสนุนในภายหลัง

2. ปัจจัยด้านประชาชน โดยประชาชนในชุมชนจะต้อง

- มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา
- เป็นฝ่ายตัดสินใจ ริเริ่มกิจกรรม และรับผลประโยชน์
- เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม หรือเป็นผู้นำท้องถิ่น
- มีการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานอื่น
- ได้รับการฝึกอบรม การศึกษาคูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

3. ปัจจัยด้านนักพัฒนา โดยนักพัฒนาจะต้อง

- ศึกษาชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน และได้เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุกๆ ด้านของชุมชน
- มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม
- ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ ซึ่งจะ เป็นผู้ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในงานพัฒนา
- รวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหา
- เป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร วิทยาการใหม่ๆ วัสดุ อุปกรณ์ที่จำเป็น และประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- มีความจริงใจและมีความผูกพันกับท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนเชื่อถือและศรัทธา
- ดำเนินงานพัฒนาที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

4. ปัจจัยอื่นๆ

- การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา
- โครงการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

ปัญหาและอุปสรรคที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543:166) ได้สรุปปัญหาและอุปสรรคที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาด้านนโยบายและองค์กรของรัฐ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ

1.1) ระดับนโยบาย โครงสร้างทางการบริหาร โครงสร้างทางสังคม พบว่า

- นโยบายของรัฐ ไม่เอื้อต่อการพัฒนา
- อำนาจในการตัดสินใจรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ไม่ได้กระจายอำนาจให้แก่ประชาชน
- โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การบริหาร และระบบเศรษฐกิจอยู่ในกลุ่มนายทุน

1.2) ระดับปฏิบัติ พบว่า

- เจ้าหน้าที่ไม่มีความเข้าใจ และไม่มีทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน
- เจ้าหน้าที่ไม่มีจิตวิทยาในการปฏิบัติงาน และไม่มีความเสียสละที่จะทำงานเพื่อ

ประชาชนอย่างแท้จริง

- ขาดการประชาสัมพันธ์และให้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง
- ความล่าช้าในการปฏิบัติงานของข้าราชการ
- ขาดการประสานงานและระบบการติดตามประเมินผล

2. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประชาชน แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1) กลุ่มผู้นำ พบว่า

- ผู้นำไม่มีความเข้มแข็ง จึงทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือและศรัทธา
- ผู้นำครอบงำความคิดเห็นของชาวบ้าน
- การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวของผู้นำ

2.2) กลุ่มประชาชนทั่วไป พบว่า

- ชาวบ้านมีภาระด้านการประกอบอาชีพ ด้านครอบครัวและด้านสุขภาพร่างกาย
- ชาวบ้านขาดทุนทรัพย์ และวัสดุอุปกรณ์ในการปฏิบัติงาน
- ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันในด้านความคิดเห็น และผลประโยชน์ ทำให้ขาดความ

สามัคคี และเกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก

- ชาวบ้านมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน
- ชาวบ้านขาดการศึกษา ขาดความรู้ด้านวิทยาการต่าง ๆ
- ชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น
- ชาวบ้านไม่สนใจและไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม

3. ปัญหาด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

3.1) ด้านการเมือง

- ขาดการกระจายอำนาจ
- ระบบการเมืองถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อย

3.2) ด้านเศรษฐกิจ

- กระบวนการผลิตและปัจจัยการผลิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม
- กลไกของรัฐควบคุมระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มงวด
- ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร

3.3) ด้านสังคมและวัฒนธรรม

- การแบ่งแยกเชื้อชาติ ภาษา เพศ และอายุ
- ความไม่รู้อันเกิดจากการไร้การศึกษา
- คนยากจนตกอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์
- การครอบงำของผู้นำและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

การธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน สมาชิกจะมีการเผชิญหน้ากันอย่างเปิดเผย ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากในการร่วมกันพัฒนาชุมชน และสอดคล้องกับ “กระบวนการทัศน์ทางเลือกของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม” โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง และแสวงหาหนทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชน สังคม ประเทศ หรือระดับ โลกต่อไป โดยมองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคม อาจมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของท้องถิ่นและความต้องการของสมาชิกในสังคมดังกล่าว โดย “รูปแบบของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” จะประกอบไปด้วยลักษณะการมีปฏิสัมพันธ์สองทางแบบโต้ตอบกันของสมาชิก ผ่านช่องทางการสื่อสารทุกประเภททั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ (ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2543:73)

กาญจนา แก้วเทพ (2542:40) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ไขปัญหาร่วมกันดำเนินการ ร่วมกันรับผิดชอบ และรับรู้ถึงสถานภาพในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้แนวคิดการมีส่วนร่วมยังทำให้เกิด “ความรู้สึก” ต่างๆ ได้แก่

1. ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นเสมือนเหรียญสองด้าน ในด้านหนึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของจะนำมาซึ่งความสนใจ ห่วงใย ดูแลรักษา อีกด้านหนึ่งความรู้สึกการเป็นเจ้าของจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้เป็นเจ้าของมีอำนาจที่สามารถจะเข้าไปจัดการกับสิ่งของหรือเรื่องราวมันได้ ซึ่งก็คือการเข้ามามีส่วนร่วมได้นั่นเอง

2. กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย อันมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็นและความต้องการของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม เพราะในการหาทางออกของแต่ละท้องถิ่นนั้น ไม่จำเป็นต้องมีสูตรที่ตายตัวเหมือนกันหมด ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นจะสอดคล้องกับภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตเข้าไปด้วย

3. ความรู้สึกเกี่ยวข้องและผูกพัน ซึ่งมาจากการรับฟังข่าวสารในปริมาณที่มากขึ้น จนนำความรู้สึกผูกพันและเกี่ยวข้องที่เกิดจากการเชื่อมโยงความคิดเรื่องต่างๆ เข้ามาสู่ตนเองและเข้ามามีส่วนร่วมในที่สุด

Berrigan (1979) ได้กำหนดหลักสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ คือ

1. การเข้าถึงสาร (Access) หมายถึง การเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชน สื่อยอมเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเลือกรายการหรือเข้าไปจัดทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ทราบเท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมาย นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางที่ทำให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อรายการหรือแสดงความต้องการเปลี่ยนแปลงรายการ รวมทั้งการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนได้

2. การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมทุกระดับในระบบการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่การเริ่มคิดไปจนกระทั่งถึงการผลิต การจัดการ การใช้สื่อต่างๆ ในชุมชน สมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมีโอกาสเข้าร่วมได้ทุกขั้นตอน

3. การจัดการด้วยตนเอง (Self-management) การมีส่วนร่วมที่สำคัญที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตย และการตัดสินใจนั้น สมาชิกในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิด การวางแผน ไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบายการบริหารและการผลิตสื่อด้วยตนเอง

ระดับของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ (2543:57) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนนั้นกระทำได้หลายระดับ ในที่นี้จึงแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุด ไปจนถึงระดับที่มากที่สุด ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ ใช้สาร (Audience/Receiver/Users) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างสุด กล่าวคือในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่จะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอ ไปจนถึงการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารเองก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ ผู้ผลิต/ ผู้ร่วมผลิต/ ผู้ร่วมแสดง (Sender/ Producer/ Co-producer/Performance) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมา และจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติม หรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลง โครงสร้างเก่าๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น แบ่งได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ

2.1) ขั้นตอนการผลิต (Pre-production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ ประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่างๆ การคัดเลือกฉากและตัวแสดง ฯลฯ

2.2) ขั้นตอนการผลิต (Production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการในกรณีของวิทยุ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ โทรทัศน์/ภาพยนตร์ ฯลฯ

2.3) ขั้นตอนหลังการผลิต (Post- production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนหลังการถ่ายทำเสร็จแล้ว ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่างๆ ฯลฯ

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (Policy Maker/Planner) หมายถึง การวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และสังเกตได้ว่ายิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมาเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ก็ยังมีตัวแทนบางคนจากชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

McQuail (1983) ได้กำหนดเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระดับชุมชน ดังนี้

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม และเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของตนเอง
3. เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่คิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้าร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อ จะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาสามารถจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส

4. เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดขึ้น มุมมองและทัศนคติของตนเอง
5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนคติของชุมชน
6. ผลจากการสื่อสารของชุมชน ช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่นๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
7. เนื้อหาของการสื่อสารชุมชน จะเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชนเอง ดังนั้นสื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิง และการหลีกเลี่ยงปัญหา (Escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เน้นการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งมีความสำคัญต่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ เนื่องจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะทำให้คนไทยทรงดำตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเอง และเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนกับผู้นำของท้องถิ่น ทั้งนี้การที่จะทำให้คนไทยทรงดำตัดสินใจเข้าร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยทรงดำนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำแนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลทำให้คนไทยทรงดำมีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ

3. แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน

การธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ จะต้องมีการดำเนินกิจกรรมของชุมชนในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งการจัดการชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาควบคู่กันไปด้วย การสื่อสารจึงมีความสำคัญในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทำให้สามารถเผยแพร่กิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่ได้ดำเนินการ จากการนำทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จนเกิดประโยชน์ส่งผลให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของไทยทรงดำอีกทางหนึ่งด้วย

ความหมายของชุมชน

Oxford University (1994) ให้ความหมาย “ชุมชน” (Community) หมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกันและมีความรับผิดชอบต่อน้ำที่ร่วมกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความใกล้ชิดกัน มีฐานะและอาชีพที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน (Homogeneous) มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีความรู้สึกว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มีการดำรงรักษาค่านิยมค่านิยมทางวัฒนธรรมและศาสนา โดยถ่ายทอดไปยังรุ่นลูกหลาน การรวมกลุ่มของวัฒนธรรมชุมชนเป็นการนำเอาวัตถุ คน จิตใจ มารวมกัน และมีสัญลักษณ์ศูนย์กลางที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของกลุ่ม เช่น การนับถือผี

ดวงกมล วรรณโนทัย (2539:13) กล่าวว่า การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนมักจะเน้นถึงความหมายของชุมชน คือ เป็นชุมชนเล็กๆ ที่สามารถทำการศึกษาได้ทั่วถึงทุกแห่งทุกมุม กล่าวคือ มีทั้งที่ตั้งอาณาเขต เขตภูมิศาสตร์ มีประชากรที่แสดงออกซึ่งปฏิกริยาตอบโต้กันทั้งในทางบวกและทางลบ มีสัมพันธ์ภาพกับสังคมอื่นๆ มีกฎเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติเป็นของตนเอง และมีสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมที่สามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของสมาชิก

ประเวศ วะสี (2541:13) ให้ความหมาย “ชุมชน” หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน

นอกจากนี้ นักวิชาการและนักปฏิบัติการด้านการพัฒนาชุมชน ให้ความหมาย “การพัฒนาชุมชน” ดังนี้

กรมการพัฒนาชุมชน (2530:1) ให้ความหมาย “การพัฒนาชุมชน” คือ การพัฒนาความรู้ความสามารถของประชาชน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชน ให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นวิธีการที่นำเอาบริการของรัฐบาลผนวกเข้ากับความต้องการของประชาชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

สนธยา พลศรี (2545:49) ให้ความหมาย “การพัฒนาชุมชน” ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอ และร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

Arthur Dunham (1985:3) ให้ความหมาย “การพัฒนาชุมชน” คือ การรวมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความหมายเป็นปึกแผ่น และดำเนินการไปในแนวทางที่ตนต้องการ โดยอาศัยความร่วมมือกำลังของประชาชนในชุมชนนั้นในการช่วยเหลือตัวเองและร่วมมือกันดำเนินงาน แต่มักจะได้รับความช่วยเหลือทางด้านวิชาการจากหน่วยราชการ หรือองค์การอาสาสมัครสมัครอื่นๆ

Nair และ White (1993) กล่าวว่า กระบวนการพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรมของบุคคลแวดล้อม ซึ่งการสื่อสารในลักษณะของ “การปรึกษาหารือกัน” มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาที่เน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมเดิม เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมมือกันกำหนด “ความจำเป็น” ในการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกันก็ “เรียนรู้” เกี่ยวกับการเผชิญหน้ากับแรงกดดันต่างๆ ซึ่งมักเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการดังกล่าวยังนำไปสู่การร่วมมือกัน “สร้างทางเลือกใหม่ๆ” ให้กับการปฏิบัติการในพื้นที่ และ “การสร้างแนวทางปฏิบัติต่างๆ” เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงบรรลุเป้าหมาย

วัฒนา วงศ์เกียรติรัตน์ (2535) ได้สรุปองค์ประกอบของชุมชน ดังนี้

1. ด้านกายภาพ ได้แก่ การมีเขตพื้นที่ที่แน่นอน สำหรับกลุ่มใช้ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการมีสาธารณสมบัติใช้ร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน ตลาด ฯลฯ
2. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนรวมของกลุ่มร่วมกัน
3. ด้านการเมือง ได้แก่ การจัดระบบการปกครองตนเองภายในกลุ่ม รวมถึงการจัดการป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งภายในกลุ่ม
4. ด้านสังคม ได้แก่ การยึดถือคุณค่า ขนบธรรมเนียม ประเพณีร่วมกัน และการมีทัศนคติไปในทิศทางเดียวกัน
5. ด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ ประวัติการตั้งถิ่นฐานและเชื้อชาติ

ประเวศ วะสี (2541) กล่าวถึง คุณลักษณะของความเป็นชุมชน ดังนี้

1. มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน
2. มีความเชื่ออาทรต่อกัน
3. มีการกระทำร่วมกัน
4. มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ
5. ความมีจิตวิญญาณ
6. มีผู้นำตามธรรมชาติ
7. มีการจัดการ

การสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Development Communication)

Singhal and Rogers (1989) กล่าวว่า การกำหนดบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนานั้น ย่อมขึ้นอยู่กับนิยามของ “การพัฒนา” นั้นเอง ดังนั้น เมื่อเราเห็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของการพัฒนาที่อยู่ใน Dominant Paradigm ที่เน้นเรื่องปริมาณของอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาเป็นเรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชน บทบาทของการสื่อสารเพื่อพัฒนาก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย จากการสื่อสารแบบเดิมที่มีลักษณะจากบนลงล่าง ซึ่งเป็นการสื่อสารทางเดียวและถูกวางแผนจากส่วนกลาง มาเป็นการสื่อสารแบบล่างขึ้นบนหรือการสื่อสารในแนวระนาบ ซึ่งเป็นการสื่อสารสองทาง และเป็นการสื่อสารที่วางแผนจากท้องถิ่น เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

ความหมายของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ประมะ สตะเวทิน (2546 : 149) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาสังคมว่า ในขณะที่ประเทศกำลังดำเนินการพัฒนาหรือในขณะที่กระบวนการพัฒนาสังคม หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมกำลังดำเนินไปนั้น หน้าที่สำคัญของการสื่อสารในสังคมก็คือ หน้าที่ในการให้ข่าวสาร หน้าที่ในการชักจูงใจ และหน้าที่ในการให้ความรู้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และขยายงานพัฒนา การสื่อสารในลักษณะนี้เรียกว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา

พนม คลีณา (2549 : 1) กล่าวว่า การสื่อสารพัฒนาการ เป็นการ ใช้การสื่อสารเพื่อเป้าหมาย การพัฒนา มุ่งเน้นการใช้การสื่อสารเพื่อก่อให้เกิดการสร้าง ปรับเปลี่ยน รักษาความรู้ ทักษะ และ พฤติกรรมของบุคคล เพื่อเป็นไปในทิศทางที่มุ่งหวัง อันนำไปสู่การพัฒนาบุคคล กลุ่ม ชุมชน สังคมและ ประเทศ

สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ (2549 : 153) ให้ความหมาย “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” คือ การนำเอาหลักการสื่อสารทุกรูปแบบมาช่วยส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาประเทศ ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม

Schramm (1964) กล่าวว่า การสื่อสารในการพัฒนา เป็นการสื่อสารที่มีบทบาทในการสะท้อนภาพให้เห็นความต้องการของประชาชน และประชาชนเองก็จะทราบข่าวสารการพัฒนาประเทศได้อย่างทันเหตุการณ์และทันเวลา ทั้งยังมีส่วนช่วยในการยกระดับให้ประชาชนเกิดการร่วมแรงร่วมใจและเรียนรู้ทักษะที่จำเป็นต่อการพัฒนาด้วย

จากความหมายข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” ในการศึกษาค้นคว้านี้ หมายถึง การนำการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนการสื่อสารและการดำเนินกิจกรรม เพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ

เสถียร เขยประทับ (2534:281-282) ได้สรุปหลักสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ดังนี้

1. ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสาร ประชาชนต้องเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งในฐานะผู้รับสารและผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนและผลิตเนื้อหาของสื่อ
2. ต้องเป็นการผลิตในท้องถิ่น เนื้อหาของสื่อควรจัดทำขึ้นในท้องถิ่น เนื้อหาที่ผลิตในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะเกี่ยวข้องกับโดยตรงและเข้ากับสภาพของผู้รับสาร
3. ต้องสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือนักพัฒนา การสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนา แต่ระบบเจ้าหน้าที่ส่งเสริมมีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้ไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่มีคุณค่านี้ได้อย่างเต็มที่
4. ด้านมนุษยธรรม การสื่อสารต้องมีมนุษยธรรม หมายความว่า การสื่อสารและการใช้สื่อต้องถือเอา “คน” เป็นเป้าหมาย มิใช่เอาเทคโนโลยีหรือผลกำไรเป็นเป้าหมาย
5. ด้านคุณค่า การสื่อสารและการใช้สื่อ ต้องช่วยให้ประชาชนเชื่อมั่นในระบบคุณค่าดั้งเดิมอันดีงามที่ตนมีอยู่ หากจะมีการเปลี่ยนแปลงอันใด การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องสอดคล้องกับคุณค่าเดิม
6. ด้านการสร้างใจ การสื่อสารต้องช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตัวเอง
7. ด้านความเป็นชุมชน การใช้สื่อจะเป็นหนทางให้ประชาชนเข้าใจความหมายของ “ความเป็นชุมชน” อย่างแท้จริง และในขอบเขตที่กว้างขวางขึ้น

คุณลักษณะของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

McQuail (1983) ได้ประมวลคุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ดังนี้

- มีลักษณะหลากหลาย
- เป็นการสื่อสารขนาดเล็ก
- สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง
- ไม่มีลักษณะแข็งตัว ยึดหยุ่นได้ ไม่เป็นสถาบัน (Deinstitutionalization)
- มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสาร-ผู้รับสาร
- เน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม (Horizontalty of Communication)

กาญจนา แก้วเทพ (2542:48) ได้กล่าวถึง คุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารชุมชน ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งในลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทางทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of information) การสื่อสารชุมชนนั้น การไหลของข่าวสารจะมีทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทุกทางทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) จากล่างขึ้นบน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชุมชน ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อส่งข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

นอกจากจะใช้มิติเรื่องทิศทางเป็นเกณฑ์พิจารณาแล้ว Pavelka (1978) ใช้เกณฑ์เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นตัวแบ่ง “ขอบเขตภายในชุมชน” และ “ขอบเขตภายนอกชุมชน” ทำให้มองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสาร 3 ทิศทาง คือ การไหลของข่าวสารจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อเพื่อส่งสารเรื่องราวของชุมชนออกไปยังบุคคลภายนอก และการใช้การสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการและการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเองของชุมชน

3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน

3.1 การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์

การสื่อสารชุมชนจะมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ ดังนี้

- ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน
- ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนาและการสื่อสาร
- ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

3.2 การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางภารกิจของข่าวสาร อาจกำหนดเป็นเป้าหมายของการสื่อสารชุมชนออกเป็น 3 เป้าหมายย่อย คือ

- เพื่อทำการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารและ โน้มน้าวชักจูงใจ มักได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง
- เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community self-expression) อาจจะรวมถึงแต่การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชนไปจนถึงกระทั่งการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย
- เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (Development of the individual's self) ในหน่วยที่เล็กลงมากกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้ายๆ เป็นเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

5. หน้าที่ของการสื่อสาร Windahl et al (1992) ได้ระบุว่า หน้าที่ของการสื่อสารชุมชนประกอบด้วย

5.1 หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือ ทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา เพื่อที่จะสร้างอัตลักษณ์ของตนเองได้

5.2 หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือ การเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

5.3 **หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function)** อันเป็นหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสาร โดยทั่วไป หากแต่การสื่อสารชุมชนนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารต้องเป็นไปอย่างรอบด้าน ดังนั้นผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนจึงได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้ เพื่อยกระดับความเข้าใจและความรู้ในเรื่องการสื่อสารและทักษะการถ่ายทอดไปยังผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

5.4 **หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ** คือ การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกริยาป้อนกลับ (Feedback)

นอกจากนี้ Berrigan F.J. (1979) ได้เพิ่มเติมคุณสมบัติของการสื่อสารชุมชน คือ

6. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน ไม่ว่าชุมชนจะตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้เช่นใดก็ตาม

7. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา เพื่อนำไปใช้หาข่าวสาร ความรู้ หรือความบันเทิง

8. สื่อชุมชนเป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ในหลายๆ บทบาทไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ

9. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชน หมายความว่า ตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกไปนั้นต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่เป็นผู้อื่นมาทำให้ชุมชน

10. สื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง มาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนระของคนทุกคน

การสื่อสารของชุมชนไทยทรงดำเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชน เนื่องจากกิจกรรมหรือ โครงการที่จัดตั้งขึ้นนั้น ไม่เพียงแต่จะรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำให้คงอยู่ แต่ยังเป็นการพัฒนาความรู้ ความสามารถของผู้นำและสมาชิกในชุมชน ซึ่งการดำเนินกิจกรรมต่างๆ จะต้องอาศัยการฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่รัฐและองค์กรเอกชน เพื่อฝึกฝนทักษะความรู้ความชำนาญในการจัดการและวางแผนการพัฒนาชุมชนให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนมาเป็นกรอบแนวทางในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ถึงรูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำที่มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ

4. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารในกลุ่ม

การที่สมาชิกของชุมชนไทยทรงดำมีการรวมกลุ่มกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ จะต้องอาศัย การสื่อสารเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงบุคคลในกลุ่มเข้าด้วยกัน ซึ่งวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ การสื่อสารในกลุ่ม เพื่อทำให้ทราบถึงโครงสร้างการสื่อสารของชุมชนไทยทรงดำ และเชื่อมโยงกับ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชน ในการถ่ายทอดข่าวสารเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ

ความหมายของกลุ่ม

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช (2547:6) ให้ความหมาย “กลุ่ม” คือ การรวมตัวหรือชุมนุม ของบุคคลตั้งแต่ 3 คนขึ้นไปมาสื่อสารกัน คนเพียง 2 คนไม่ถือเป็นกลุ่ม ดังคำกล่าวที่ว่า “2 คน คือเพื่อน 3 คน คือ กลุ่มคน (two’s company, three’s crowd) ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ต้องมีการสื่อสารหรือปฏิสัมพันธ์ มีความสนใจหรือเป้าหมายอย่างเดียวกัน และมีอิทธิพลหรือผลกระทบซึ่งกันและกัน

Marvin Shaw (1981:81) ให้ความหมาย “กลุ่ม” หมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า ซึ่งมี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ในลักษณะที่บุคคลแต่ละคนมีอิทธิพลและได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกัน

Feldman and Arnold (1983:432) ให้ความหมาย “กลุ่ม” หมายถึง คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มา รวมกัน โดยมีลักษณะสำคัญคือ

1. มีปฏิสัมพันธ์กัน
2. รับรู้ว่าตนเองมีความสนใจและมีเป้าหมายร่วมกัน
3. มารวมกันเพื่อความสำเร็จของกิจกรรมในการทำงาน

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า “กลุ่ม” หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมารวมกัน โดยมีการสื่อสารหรือ ปฏิสัมพันธ์กัน มีความสนใจร่วมกัน หรือการแสดงออกร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง อย่างสมัครใจ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และร่วมกันหาทางออกในการแก้ไขปัญหาให้ บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

ปัจจัยที่ทำให้เกิดกลุ่ม

ไวโลว์ส กฤษณะภูติ (2532) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้เกิดกลุ่มในสังคมไทย ดังนี้

1. ปัจจัยด้านสังคม เช่น ความต้องการเข้าสังคม ต้องการเพื่อนคู่คิดมิตรคู่ใจ ต้องการพึ่งพาอาศัยกันและช่วยกันทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น
2. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ คือ มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจสอดคล้องกันคล้ายคลึงกัน เช่น การมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน
3. ปัจจัยด้านเทคโนโลยี เทคโนโลยีสมัยใหม่ย่อมจะมีผลในการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม และมีผลต่อการดำรงชีวิต เช่น เทคโนโลยีด้านการสื่อสาร การคมนาคม จะช่วยให้การติดต่อระหว่างกลุ่มสะดวกขึ้นและช่วยในการให้ข้อมูลข่าวสารเร็วขึ้น
4. ปัจจัยด้านชีวภาพและจิตวิทยา เช่น ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ต้องการการยอมรับในความสามารถและอื่นๆ

ประเภทของกลุ่ม

Feldman and Arnold (1983:432-434) ได้แบ่ง “กลุ่ม” ออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. แบ่งตามกิจกรรม

- กลุ่มทำงาน (work groups) คือ กลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อทำการงานร่วมกัน เพื่อความสำเร็จของการทำงาน
- กลุ่มสังคม (social groups) คือ กลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่สมาชิก เช่น กลุ่มฟุตบอล

2. แบ่งตามการเกิดกลุ่ม

- กลุ่มทางการ (formal groups) คือ กลุ่มที่สร้างขึ้นเพื่อปฏิบัติงานเฉพาะ เช่น กลุ่มผู้บริหารระดับสูง กลุ่มทางการที่เกิดบ่อยคือ กลุ่มสั่งการ (command group) กลุ่มการทำงานชั่วคราว (temporary task group)
- กลุ่มไม่เป็นทางการ (Informal groups) คือ กลุ่มที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ สมาชิกกลุ่มรวมตัวกันอย่างสมัครใจและเปลี่ยนแปลงได้

Dalton (1959) ได้ศึกษากรุปการทำงานแบบไม่เป็นทางการ และแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

- Horizontal Cliques ประกอบด้วย คนที่มีตำแหน่งเหมือนกันในลักษณะงานเดียวกัน
- Vertical Cliques ประกอบด้วย คนที่มีตำแหน่งงานสูงต่ำในแผนกหรือฝ่ายเดียวกัน
- Random Cliques ประกอบด้วย คนจากแผนกต่างๆ และระดับตำแหน่งแตกต่างกัน คนกลุ่มนี้จะเป็นคนที่มีความสนใจร่วมกันในการกระทำอันใดอันหนึ่ง

กลุ่มที่จัดตั้งอย่างเป็นทางการ โดยทั่วไปมักถูกกำหนดไว้ตั้งแต่แรกเริ่มตั้งองค์การ เป็นกลุ่มที่มีการกำหนดตัวสมาชิกของกลุ่มอย่างแน่นอน มีการประกาศจัดตั้งวัตถุประสงค์ ภารกิจ อำนาจหน้าที่ซึ่งถูกกำหนดไว้อย่างรัดกุม กลุ่มเหล่านี้เกิดจากความต้องการขององค์การ สมาชิกในกลุ่มถูกมอบหมายให้เข้ามาอยู่ในกลุ่ม โดยไม่คำนึงถึงความต้องการเฉพาะบุคคล

กลุ่มที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ อาจเป็นได้ทั้งกลุ่มที่เกี่ยวกับการทำงาน เช่น การรวมกลุ่มเพื่อมุ่งหมายให้เกิดความคล่องตัวในการทำงานของบุคลากรหลายๆ ฝ่าย และกลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำงาน เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันตามความต้องการความสนใจของแต่ละบุคคล

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2536:64-65) อธิบายถึงลักษณะและความสำคัญของ “เครือข่ายทางสังคม” (social network) ว่า...สังคมมีลักษณะเป็นเครือข่ายคล้ายใยแมงมุม บุคคลคือจุดที่เส้นสายใยของเครือข่ายมาพบกัน กล่าวคือ บุคคลหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ อีกจำนวนมากในหลายรูปลักษณะและสถานการณ์ ข้อสันนิษฐานเบื้องต้นในการศึกษาประการหนึ่งมีว่า บุคคลที่มีเส้นใยความสัมพันธ์กว้างขวางทั้งในและนอกหมู่บ้าน ย่อมมีความสำคัญในสังคมและการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่นๆ ที่มีเส้นสายความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่นๆ จำนวนน้อย บุคคลที่เป็นจุดรวมของสายสัมพันธ์จำนวนมากนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดรวม (nodes) ของความสัมพันธ์ในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นได้

นอกจากนี้ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2536) ได้เสนอลักษณะขององค์ประกอบสำคัญที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มหรือสานเครือข่ายสังคมและการสื่อสารไว้ 11 ประการ คือ

1. ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยรวมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน
2. ระบบเครือญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย
3. การให้ความสำคัญต่อกลุ่มบ้านที่เป็นเพื่อนบ้านกัน

4. กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน
5. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย
6. การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพ
7. ผู้นำและบริวาร
8. กลุ่มการเมือง
9. หมู่บ้านในฐานะเป็นองค์กรบริหารและปกครอง
10. สังคมหมู่บ้าน
11. วัตถุประสงค์ของหมู่บ้าน

การดำเนินกิจกรรมของชุมชน เพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ มีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบต่างๆ ทั้งในลักษณะของการสื่อสารในกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อย ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารในกลุ่มมาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ถึงรูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำที่มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ เนื่องจากรูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำมีความเชื่อมโยงกับระบบการสื่อสารของชุมชน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับผู้นำกลุ่มของแต่ละกิจกรรม ดังนั้น การวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสารจะทำให้ทราบถึงรูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำในการรวมกลุ่มของชุมชนด้วย

5. แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

การดำเนินกิจกรรมเพื่อการมีส่วนร่วมของคนไทยทรงดำ นอกจากจะมีองค์ประกอบของการสื่อสารที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในการรวมกลุ่มและการดำเนินงานของชุมชน เพื่อธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำแล้ว “ผู้นำ” ของชุมชนถือเป็นบุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้คนไทยทรงดำมีส่วนร่วมในการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนในการพัฒนา ดังนั้น บทบาทของผู้นำจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ

ความหมายของผู้นำ

โอวาท สุทธนารักษ์ (2531) ให้ความหมาย “ผู้นำ” คือ บุคคลที่มีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นในกลุ่มหรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่จุดประสงค์ที่ตั้งไว้ เป็นผู้ที่มีสมาชิกยอมรับนับถือและให้ความเชื่อถือ ปฏิบัติตาม สามารถให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ รวมทั้งเป็นจุดรวมของแนวความคิด และมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของมวลสมาชิกของกลุ่มหรือของชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อุยตระกูลและชั้น ศรีสวัสดิ์ (2537) ให้ความหมาย “ผู้นำ” คือ ผู้ที่มีความสามารถที่จะนำชาวบ้านในด้านที่ผู้นำนั้นมีความสามารถ โดยมีจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่ชุมชน โดยไม่ต้องรอคำสั่งให้ปฏิบัติการใดๆ จากอำนาจทางการ

Roderick bel (1969) ให้ความหมาย “ผู้นำ” คือ ผู้ที่อยู่ในอำนาจหรือตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้นำ เป็นผู้ซึ่งสามารถมีอิทธิพลในการจัดสรร และจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่างๆ มากกว่าคนอื่นๆ ในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนเองและสมาชิกของชุมชน

คุณลักษณะของผู้นำ

เรวดี ไชยพาน (2523) กล่าวถึง คุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นในงานพัฒนาต้องประกอบด้วย

1. ช่วยเหลือผู้อื่นในการแก้ไขปัญหา
2. ให้คำแนะนำปรึกษาอย่างมีเหตุผล
3. ชี้แนวทางที่จะทำให้เกิดการประสานงาน เกิดความร่วมมือ ร่วมทำงานด้วยกันระหว่าง

ประชาชนในการแก้ปัญหาต่างๆ

4. มีความเต็มใจที่จะยอมรับฟังความบกพร่องของตนเอง และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
5. คำนึงถึงสิทธิมนุษยชน
6. ไม่เป็นบุคคลที่ผูกขาดการตัดสินใจใดๆ
7. คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว

ลักษณะของผู้นำ

สมพันธ์ เศษะอริกและคณะ (2537) ได้แบ่งลักษณะของผู้นำตามโครงสร้างสังคม ดังนี้

1. ผู้นำในระบบเศรษฐกิจ หมายถึง ผู้ที่มีฐานะดีทางเศรษฐกิจ
2. ผู้นำในระบบเครือญาติ หมายถึง ผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพ
3. ผู้นำในระบบการปกครอง หมายถึง ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ มีตำแหน่งเป็นทางการในการปกครอง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น
4. ผู้นำในระบบศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถและชาวบ้านยอมรับให้ประกอบพิธีทางศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมความเชื่อ เช่น พระสงฆ์ มัคทายก
5. ผู้นำในระบบการศึกษา หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนเด็ก เยาวชน หรือชาวบ้าน โดยทั่วไปมักเป็นผู้ที่สนใจข่าวสารทั่วไปและเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็นไปสู่ชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง

ประเภทของผู้นำ

Kreitner (1985) ได้จำแนกผู้นำออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ผู้นำที่เป็นทางการ (Formal Leadership) หมายถึง ผู้นำซึ่งได้รับการแต่งตั้งหรือเลือกตั้ง ได้รับการประกาศให้รับรู้กันโดยทั่วไปอย่างเป็นทางการ ได้รับมอบหมายอำนาจหน้าที่อย่างเป็นทางการ สามารถที่จะใช้อำนาจที่ติดมาจากตำแหน่งทำให้สมาชิกของกลุ่มยอมรับได้ และสามารถที่จะโน้มน้าวชักจูงผู้ได้บังคับบัญชาให้เกิดความเชื่อถือ และมีความเต็มใจที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง
2. ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ (Informal Leadership) หมายถึง ตัวบุคคลที่ปฏิบัติกรเป็นผู้นำของกลุ่ม โดยไม่ได้รับการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งอย่างเป็นทางการ และเป็นผู้ที่ไม่มีอำนาจหน้าที่หรือมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาในองค์กร แต่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์นั้น และได้รับการยอมรับนับถือของบุคคลอื่นให้เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เป็นผู้นำที่มีอิทธิพลที่จะชักจูงให้คนอื่น ๆ เชื่อถือ เชื่อฟังความคิดเห็น ตลอดจนเต็มใจปฏิบัติตามความเห็นของคนได้ อันเนื่องมาจากอำนาจหน้าที่หรืออิทธิพลในทางส่วนตัวบางประการ

รูปแบบของผู้นำ

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (2542:90) ได้จำแนกรูปแบบของผู้นำออกเป็น 3 แบบ คือ

1. ผู้นำแบบเผด็จการ (Autocratic Leader) เป็นผู้นำที่รวบอำนาจ และการตัดสินใจไว้ที่ตัวเองทั้งหมด จะเป็นผู้ออกคำสั่งด้วยตัวเองทั้งหมด และผู้ใต้บังคับบัญชาต้องปฏิบัติตาม ไม่ยอมให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความคิดเห็น หรือมีส่วนร่วมต่อการริเริ่มใดๆ เมื่อเกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งจะตัดสินใจปัญหาทั้งหมดด้วยตัวเอง ผู้นำประเภทนี้อาจใช้วิธีการที่รุนแรง หรือนุ่มนวลในการบังคับบัญชา เพื่อให้ทุกคนทำงานตามคำสั่งที่กำหนด ซึ่งการบริหารงานในลักษณะเผด็จการอาจมีประโยชน์อยู่บ้าง โดยเฉพาะในเรื่องการตัดสินใจปัญหาต่างๆ สามารถกระทำได้รวดเร็ว ทันต่อเหตุการณ์เพราะคนเดียวเป็นผู้สั่งการ แต่ผลเสียที่สำคัญคือ ผู้ใต้บังคับบัญชาไม่ชอบ เพราะเป็นวิธีการที่ถือตนเองเป็นใหญ่ ผู้ใต้บังคับบัญชาจะไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน ส่งผลให้ขวัญและกำลังใจในการทำงานตกต่ำ

2. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leader) เป็นผู้นำที่ดำเนินงานต่างๆ จะกระทำโดยการกระจายอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบไปยังผู้ใต้บังคับบัญชาตามระดับชั้น การตัดสินใจสั่งการในเรื่องที่สำคัญจะอาศัยการปรึกษาหารือกับทีมงานทุกฝ่าย เปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการบริหาร พนักงานทุกคนจะได้รับทราบข้อมูลตลอดถึงความคืบหน้าเกี่ยวกับงานอยู่เป็นประจำ เป็นการบริหารงานร่วมกันระหว่างฝ่ายบังคับบัญชา และฝ่ายปฏิบัติการ วิธีการนี้จึงเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน และนิยมใช้อย่างกว้างขวาง เพราะทุกฝ่ายจะเกิดความพึงพอใจ ปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นน้อยมาก

3. ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez - Fair Leader) เป็นผู้นำที่ปล่อยให้การดำเนินงานต่างๆ อยู่ที่ผู้ใต้บังคับบัญชา หน่วยงานต่างๆ สามารถสั่งการในส่วนความรับผิดชอบของตนได้โดยอิสระ ผู้นำจะไม่ใช้อำนาจสั่งการ แต่จะให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้กำหนดวัตถุประสงค์ขึ้นมาเอง กำหนดวิธีการปฏิบัติงานเอง ตลอดถึงควบคุมการดำเนินงานกันเอง ความคิดริเริ่มต่างๆ มาจากผู้ปฏิบัติงานทั้งสิ้น ผู้นำจึงเป็นตัวเชื่อมระหว่างผู้ใต้บังคับบัญชาของตนกับหน่วยงานภายนอกอื่นๆ เพื่อให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ผู้นำประเภทนี้จึงไม่เป็นที่ประทับใจของผู้ใต้บังคับบัญชาเท่าไรนัก เพราะอาจทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความรู้สึก ว่า ผู้นำของตนขาดความรับผิดชอบ ไม่ทุ่มเทให้กับงานเพราะผู้นำจะเริ่มบริหารงานในลักษณะที่ปล่อยตามสบาย ไม่แนะนำและไม่ออกคำสั่ง

จะเห็นได้ว่าผู้นำทั้ง 3 แบบนี้ มีความเหมาะสมกับลักษณะและสถานะแต่ละอย่างไม่เหมือนกัน แต่ในสภาวะปกติแล้วการที่มีผู้นำแบบประชาธิปไตยจะทำให้งานมีประสิทธิภาพตลอดจนขวัญและกำลังใจของผู้ร่วมงานดีที่สุดในที่สุด

บทบาทความเป็นผู้นำ

ดิลยา เลาหศิริรานนท์ (2543:32) ให้ความหมาย “บทบาท” (Role) คือ พฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลที่แสดงออกตามตำแหน่งหรือตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ เป็นการแสดงออกถึงหน้าที่ความรับผิดชอบและกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำงานของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นงานประจำหรืองานพิเศษที่ได้รับมอบหมาย

ชูศักดิ์ ชูช่วย (2533) กล่าวถึง บทบาทและหน้าที่ของผู้นำว่า “ผู้นำท้องถิ่นเป็นบุคคลสำคัญกลุ่มหนึ่งที่จะเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน เพราะผู้นำท้องถิ่นเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องและใกล้ชิดกับประชาชน จึงสามารถเข้าใจสภาพชุมชนได้อย่างแท้จริง มีบทบาทหน้าที่พัฒนาชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งบทบาทของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนนั้น ก็เพื่อพัฒนาคุณภาพของประชาชนในชุมชนในด้านคุณภาพของประชาชนในหมู่บ้าน เช่น ด้านการศึกษา เศรษฐกิจ อาชีพ การสาธารณสุข สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองให้มีคุณภาพสูงขึ้น

วิรัตน์ สมตน (2527:81-83) กล่าวว่า บทบาทของผู้นำท้องถิ่น ประกอบด้วย

1. ให้ความรู้แก่เพื่อนบ้าน หรือ การรับความรู้จากเจ้าหน้าที่แล้วเป็นผู้ถ่ายทอดต่อให้แก่ชาวบ้าน เป็นการเชื่อมโยงความต้องการและความสนใจร่วมกัน ช่วยให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและพัฒนาทางด้านสังคม ความเป็นอยู่ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2. สร้างสามัคคีในหมู่บ้าน การประสานประ โยชน์ระหว่างชาวบ้าน สร้างพลังกลุ่มขึ้นมาในการพัฒนา

3. วางแผนงานพัฒนาในหมู่บ้าน ในรูปคณะกรรมการที่เกิดจากการรวมตัวกันของผู้นำในท้องถิ่น หรือเป็นการวางแผนร่วมกับเจ้าหน้าที่ทางราชการที่มีหน้าที่ในการพัฒนา

4. สร้างฐานรองรับการพัฒนา คือ ประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านนั่นเอง

5. สร้างผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนผู้นำรุ่นเก่า โดยเน้นที่เยาวชนในหมู่บ้าน

6. แก้ปัญหาของท้องถิ่น ด้วยการระดมความคิดเห็น

7. ให้บริการข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์

จันทร์ทิพย์ ปาละนันท์ (2545) ได้สรุปบทบาทหน้าที่ทางการสื่อสารของผู้นำชุมชน คือ

1. การกระจายข่าวสารในชุมชน
2. การนำเสนอปัญหาและการแก้ไข้ปัญหาของชุมชน
3. การชักจูงให้ประชาชนมีส่วนร่วม
4. การสอบถามความคิดเห็นของประชาชน
5. การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

เนื่องจากผู้นำในชุมชนไทยทรงดำมีคุณลักษณะ ความรู้ ความสามารถแตกต่างกันออกไป ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ผู้นำในชุมชนไทยทรงดำว่ามีบทบาทอย่างไรในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ โดยการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ซึ่งทำให้คนไทยทรงดำได้มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาวัฒนธรรมไทยทรงดำให้คงอยู่ต่อไปในชุมชน

6. แนวคิดและทฤษฎีกลุ่มชาติพันธุ์

นักการสื่อสารประยุกต์หลักการ และกระบวนการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วิทยา มาจากงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา โดยมุ่งเน้นการแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับพฤติกรรมการสื่อสารของกลุ่มสมาชิกในสังคมหนึ่งๆ ทั้งในด้านรูปแบบวิธีการสื่อสาร ตลอดจนระบบวิถีชีวิตที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมดังกล่าว โดยกลุ่มบุคคลเหล่านั้นมักมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม มีวัฒนธรรมกลุ่มร่วมกัน หรือมีธรรมเนียมปฏิบัติที่โดดเด่น (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2546:215) เช่น ไทยทรงดำมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม คือ การแต่งกาย ภาษา ประเพณี พิธีกรรม โดยมีความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของไทยทรงดำ

ความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์

Cohen (1974) กล่าวว่า กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง กลุ่มคนที่มีแบบแผนพฤติกรรมร่วมกัน เป็นส่วนหนึ่งของประชากรส่วนใหญ่ คือมีระบบสังคมร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ และมีการกระทำระหว่างกัน (social interaction) กับสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ในระบบสังคมเดียวกัน

อมรา พงศาพิชญ์ (2541:156-157) ให้ความหมาย “กลุ่มชาติพันธุ์” คือ กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูดเดียวกัน และเชื่อว่าสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน ในที่นี้ หมายถึงบรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม ซึ่งผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันทางสายเลือดและทางวัฒนธรรมอยู่ด้วยพร้อมๆ กัน เป็นความรู้สึกผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ และในขณะเดียวกันสามารถก่อให้เกิดความรู้สึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นับถือศาสนาเดียวกัน

สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ (2547:4) ให้ความหมาย กลุ่มชาติพันธุ์ คือ กลุ่มคนที่มีเชื้อสาย ภาษา วัฒนธรรมหรือแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน โดยอาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในพื้นที่ต่างๆ

ดังนั้นสรุปได้ว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” หมายถึง กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน โดยมีจิตสำนึกว่าตนสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่ก็ได้ เช่น ไทยทรงดำในประเทศไทยกับไทยทรงดำในประเทศสหรัฐอเมริกา แม้จะอยู่ในพื้นที่ต่างกัน หรือมีสำเนียงของภาษาผิดเพี้ยนกัน ไปบ้าง แต่ก็มีความเชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน

นอกจากนี้ นักวิชาการต่างๆ ได้อธิบายความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ออกเป็น 2 แนวทาง ได้แก่ แนวทางมานุษยวิทยากายภาพและแนวทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม

- ความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ในทางมานุษยวิทยากายภาพ

Mongtagu (อ้างถึงในจวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2532:197) ให้ความหมาย “กลุ่มชาติพันธุ์” คือ กลุ่มคนที่มีลักษณะทางกายภาพหรือลักษณะอย่างอื่นร่วมกัน ทำให้มองเห็นว่าเป็นกลุ่มเดียวกัน สามารถจำแนกชาติพันธุ์มนุษย์เป็นกลุ่มต่างๆ (Major Group) ตามแนวทางมานุษยวิทยากายภาพได้ดังนี้

1. กลุ่มมองโกลอยด์ (Mongoloid) แบ่งออกเป็น มองโกลอยด์คลาสสิก มองโกลอยด์อาร์กติก อินเดียแดง และอินโด - มาลายู โดยแบ่งย่อยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) ได้แก่ ประชากรบางกลุ่มที่อยู่ในธิเบต จีน เกาหลี ไชบีเรีย มองโกเลีย ในแหลม Kola แหลมอินโดจีน แหลมมาลายู พม่า ไทย อินดีส ตะวันออกของดัตช์ ฟิลิปปินส์ โอกินาวาและหมู่เกาะใกล้เคียง รวมทั้งบางกลุ่มที่ยังไม่อาจจะระบุชื่อและจำนวนได้ อาศัยอยู่ในอเมริกาเหนือ อเมริกากลาง และอเมริกาใต้

2. กลุ่มนีกรอยด์ (Negroid) แบ่งออกเป็น แอฟริกันนิโกร นีกรอยด์มหาสมุทร พวกปิกมี-แอฟริกัน ปิกมีเอเชีย และปิกมีมหาสมุทร โดยแบ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ประชากรบางกลุ่มที่อยู่ในแอฟริกา คาเมรูน คองโก ชูดานตะวันออก ทางตอนเหนือของแม่น้ำไนล์ ในแองโกลาตอนใต้ พวกปาปวนและปิกมีในนิวกินี มีลาเนียเซียนในมิลานีเซียน ชาวเกาะอันดามัน พวกซิมังในคอนกลางของแหลมมาลายูและตะวันออกของสุมาตรา และพวกฟิลิปปินส์นิกริโตในหมู่เกาะฟิลิปปินส์

3. กลุ่มคอเคซอยด์ (Caucasoid) แบ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ประชากรที่อยู่ในลุ่มเมดิเตอร์เรเนียน แถบชายฝั่งแอตแลนติก ตะวันออกของแหลมบอลข่าน แอฟริกา โปรตุเกส สเปน อังกฤษ อิหร่าน อัฟกานิสถาน อินเดีย อาระเบีย สแกนดิเนเวีย แหลมโกลา พวกอัลไพน์ในฝรั่งเศสตามเทือกเขาแอลป์จนถึงรัสเซีย พวกโคনারิกในแอลป์ตะวันออกจากสวิสเซอร์แลนด์ จนถึงอัลบาเนีย เอเชียไมเนอร์และซีเรีย พวกอาเมนอนด์ในเอเชียไมเนอร์ และพวกอินโด-คราเวเดียนในอินเดีย (แปซิฟิกตอนกลาง)

4. กลุ่มออสโตรลอยด์ (Austroid) แบ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ พวกออสเตรเลียนที่อยู่ในออสเตรเลีย พวกเวดดาห์ในลังกา พวกคราเวเดียนในอินเดีย และพวกไอนุในญี่ปุ่น ฮอกไกโดและเกาะชุกาลีน

- ความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ในทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม

การอธิบายความแตกต่างของมนุษย์ชาติไม่สามารถใช้แต่ทางชีวภาพที่มองเห็นได้เป็นตัวแบ่งเท่านั้น เพราะไม่เพียงแต่จะไม่มีประโยชน์แล้วยังสร้างปัญหาในวิธีการวิเคราะห์ เช่น การแบ่งคนออกเป็นผิวสีต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็น ขาว ดำ เหลือง แดง ไม่สามารถช่วยอธิบายความหลากหลายภายในกลุ่มผิวสีต่างๆ ที่ไม่ได้ต่างกันด้วยกายภาพได้ (Robert Fox, 1975) ดังนั้น ทฤษฎีภาษาศาสตร์จึงถูกนำมาใช้ในการอธิบายการแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มทางวัฒนธรรม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแนวคิดและวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถตรวจสอบความสมเหตุสมผลได้ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546:9)

สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ (2547) ได้จำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ โดยพิจารณาจากตระกูลภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ แบ่งได้เป็น 5 ตระกูลใหญ่ ดังนี้

1. ภาษาตระกูลไท (Tai language family) เป็นภาษาพูดของคนส่วนใหญ่ในประเทศ และเป็นภาษาที่มีการกระจายอยู่ทั่วไป ผู้พูดภาษาตระกูลนี้ในประเทศไทยมีจำนวนร้อยละ 92 ของประชากรทั้งหมด เช่น กะเลิง โข่ง (ไทดำ) ไทยโคราช พวน ลาวเวียง เข้า ไทใหญ่ ไทลื้อ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบผู้พูดภาษาตระกูลไทในลาว พม่า เวียดนามและจีน

2. ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic language family) โดยทั่วไปเชื่อกันว่า กลุ่มชนที่พูดภาษาในตระกูลนี้เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในเอเชียอาคเนย์ (Mainland Southeast Asia) ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติกที่พบในประเทศไทยปัจจุบันทั้งหมดเป็นภาษากลุ่มมอญ-เขมร กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ เช่น ขมุ โข่ ฉัฐกูร ซาไก ว้า ของ เขมรถิ่นไทย มอญ เวียดนาม (ญวน/เกว) เป็นต้น

3. ภาษาตระกูลจีน-ทิเบต (Sino-Tibetan language family) ประกอบด้วยกลุ่มภาษาจีน ยกเว้นจีนฮ่อ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เขตภูเขาในภาคเหนือส่วนต่อกับพม่าและจีน ประเทศไทยพบมากในเขตภาคเหนือและภาคตะวันตก ได้แก่ กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน แต้จิ๋ว แมนดาริน (จีนกลาง) พม่า กะชอ บิซู อะข่า (อีก้อ) เป็นต้น

4. ภาษาตระกูลออสโตรเนเซียนหรือมาลาโยโพลีเนเซียน (Austronesian or Malayo-Polynesian language family) กลุ่มชนที่พูดภาษาออสโตรเนเซียน ส่วนมากเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่อยู่ในเขตหมู่เกาะทางตอนใต้ของเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ฯลฯ ภาษาตระกูลนี้ในประเทศไทยพบมากในเขตภาคใต้ ได้แก่ มลายูถิ่น มอแกน อูรักละโว

5. ภาษาตระกูลม้ง-เมี่ยน (หรือแม้ว-เย้า) (Hmong-Mien or Miao-Yao language family) เป็นกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือของเอเชียอาคเนย์ ประเทศไทยพบมากในเขตภาคเหนือ ได้แก่ ม้งดำ ม้งขาว เมี่ยน (เย้า)

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า “ไทยทรงดำ” หรือ “โชนง” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำที่จัดอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ภาษาตระกูลไท (Tai language family) ซึ่งเป็นภาษาพูดของคนส่วนใหญ่ในประเทศ และเป็นภาษาที่มีกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย

Gudykunst และคณะ (1996) กล่าวว่า ลักษณะทางชาติพันธุ์ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการรับรู้ตนเองที่มีอิทธิพลต่อการสื่อสารกับคนแปลกหน้า กล่าวคือ เราจะให้คำจำกัดความ “ความเป็นตัวเอง” โดยอาศัยการเรียนรู้ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมในกลุ่มต่างๆ ซึ่งเราเป็นสมาชิกอยู่ เมื่อเรารู้สึกว่าเราเป็นสมาชิกของกลุ่มใดบ้าง โดยใช้ลักษณะของกลุ่มเหล่านั้น เช่น สถานภาพ สีมวล เชื้อชาติ เพศ การศึกษา ภาษา ฯลฯ ลักษณะทางสังคมของเราก็จะเริ่มปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้นร่วมกันกับค่านิยม และเมื่อใดที่เราจัดให้ตัวเองเป็นสมาชิกภายในกลุ่ม เราจะจัดคนอื่นไม่ให้สมาชิกภายในกลุ่มด้วยการจัดกลุ่มทางชาติพันธุ์อ้างอิงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรม สังคม ลักษณะทางจิตวิทยา หรือลักษณะทางชีววิทยา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสื่อสารกับคนแปลกหน้า โดยจะใช้ภูมิหลังทางวัฒนธรรมของกลุ่มเพื่อแยกพวกเขาออกจากกลุ่ม

ขณะเดียวกัน เราจะกำหนดลักษณะทางภาพลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ของบุคคลอื่น และคิดว่าเขาเป็นชาติพันธุ์กลุ่มนั้นกลุ่มนี้ เมื่อเราปฏิสัมพันธ์กับเขา เช่น คนผิวขาวติดต่อกับคนจีน-อเมริกัน ก็อาจจะคิดว่า คนนั้นเป็นเอเชีย-อเมริกัน ขณะที่คนจีน-อเมริกัน ก็จะมองว่าตนเองเป็นจีน หรือ เรามักเรียกกลุ่มชาติพันธุ์โชนัวว่า “ลาว โชนัว” โดยมองว่าพวกเขาเป็นชนกลุ่มน้อย ขณะที่พวกเขาเรียกตัวเองว่า เป็นคน “ไทย” หรือ “ไทยโชนัว” เป็นต้น

Anthony Smith (1986:11-13) กล่าวถึง ประชาคมทางชาติพันธุ์ (Ethnic Community) ไว้ว่า การที่จะบ่งบอกความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน จะประกอบด้วยมิติหรือองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การมีชื่อร่วมกัน (Collective Name) การมีชื่อร่วมกันเป็นสิ่งที่ใช้กำหนดอัตลักษณ์ของประชาคมทางชาติพันธุ์ ซึ่งใช้แยกความแตกต่างของสมาชิกของประชาคม มีศักยภาพเป็นรหัสยะ (มีลักษณะลึกลับ) สามารถกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศ การกระทำอันทรงพลัง การมีชื่อร่วมกันจึงมีความสำคัญและมีอำนาจในตัวเอง

2. ตำนานปรัมปราเกี่ยวกับกำเนิดและการสืบเชื้อสายร่วมกัน (Myths of Origin and Descent) เป็นตัวกำหนดถิ่นฐานร่วมกัน สามารถตอบคำถามว่า “ทำไมเราจึงมีความคล้ายคลึงกันและเป็นสมาชิกประชาคมเดียวกัน” นอกจากนี้ ยังมีความสำคัญด้านสุนทรียภาพ ซึ่งสัญลักษณ์ทางชาติพันธุ์จะให้ความพึงพอใจด้านรูปแบบในลักษณะความแปลกใหม่ (Exotic) เพื่อการสื่อสารติดต่อ และการเคลื่อนไหวในการจัดการองค์กร รวมทั้งการกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองและความเป็นปึกแผ่นทางสังคม เนื่องจากตำนานปรัมปราพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์ร่วมกันที่ผ่านมา แรงขับเคลื่อนดังกล่าวจะทำให้กลุ่มเกิดแรงบันดาลใจหรือแนวทางในการกระทำร่วมกันได้

3. การมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน (Shared History) เป็นการกำหนดประชากรในแง่ประสบการณ์ที่มีความต่อเนื่องทางกาลเวลา เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้เห็นประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ การสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของสมาชิกประชาคม เป็นหลักฐานสำคัญที่จะต้องบันทึก และหาความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่มี ดังนั้น “จารีตประเพณี” จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์

4. การมีวัฒนธรรมร่วมกัน ลักษณะทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่มีร่วมกันคือ ภาษาและศาสนา ซึ่งนักวิชาการมักยืนยันว่า ภาษาเป็นเครื่องมือที่บ่งบอกถึงความแตกต่างด้านลักษณะทางชาติพันธุ์ เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งเราควรจะมีมุมมองจากเครื่องหมายการสื่อสาร โดยการใช้ภาษาร่วมกันลงไปสู่แบบแผนของชีวิต และค่านิยมซึ่งเป็นพื้นฐานของประชาคม ทั้งนี้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมีความเข้มข้นเพียงใด ความสำนึกในการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์ก็จะมีมากเพิ่มขึ้น และโอกาสที่ลักษณะความเป็นชาติพันธุ์จะมีความยั่งยืนก็มีมากขึ้นด้วย

5. การมีอาณาเขตร่วมกัน ประชาคมทางชาติพันธุ์มักมีความสัมพันธ์ทางสถานที่ (Locus) หรืออาณาเขต (Territory) ที่สมาชิกอ้างว่าเป็นของพวกเขา แต่สิ่งที่ถือว่ามีสำคัญก็คือ การมีศูนย์กลางภูมิศาสตร์ทางสัญลักษณ์ (Symbolic Geographical Center) ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่อันศักดิ์สิทธิ์ สามารถกลับไปได้ในทางสัญลักษณ์ แม้ว่าสมาชิกของประชาคมทางชาติพันธุ์อาจจะอยู่กระจัดกระจายในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก แต่ไม่ได้ทำให้ความเป็นประชาคมชาติพันธุ์หมดไป เพราะความเป็นชาติพันธุ์เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานปรัมปรา ความทรงจำ ค่านิยม และอัตลักษณ์ ไม่ใช่การมีกรรมสิทธิ์ครอบครองทางวัตถุหรือมีอำนาจทางการเมือง

6. การมีความสำนึกเป็นหนึ่งเดียวกัน ตามค่านิยมของประชาคมทางชาติพันธุ์ไม่ได้เป็นเพียงประชากรประเภทหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 5 ประการข้างต้นเท่านั้น แต่จะต้องมีความสำนึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยมีการแสดงออกเป็นสถาบันถึงความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์

Emerich Francis (1976) กล่าวถึง ชาติพันธุ์ในลักษณะขององค์ประกอบทางความรู้สึกที่เป็นปีกแผ่นมีภาษาและวัฒนธรรม เป็นตัวกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์ คือ

1. ภาษา ความแตกต่างหรือความเหมือนของภาษาเป็นปัจจัยสำคัญในการแสดงความเป็นเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ซึ่งคนกลุ่มอื่นจะไม่มี ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในภาษาถิ่นของแต่ละกลุ่ม ตัวอย่างเช่น คำว่า “ช่วง” ของไทยทรงดำ แปลว่า นุ่งกางเกง ถ้าเราเป็นคนจากท้องถิ่นอื่น อาจจะไม่เข้าใจความหมายและไม่รู้ถึงรากศัพท์ที่เป็นชื่อเรียก “โซ่ง” ในปัจจุบัน

2. วัฒนธรรม เป็นคำจำกัดความในรูปของสัญลักษณ์ของกลุ่มสังคมนั้นๆ สัญลักษณ์จะมีทั้งในลักษณะนามธรรมและรูปธรรม

วัฒนธรรมในลักษณะนามธรรม ได้แก่ บรรทัดฐาน ความเชื่อ ค่านิยม นิทานปรัมปราของท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็สามารถธำรงความเป็นชาติพันธุ์ไว้ได้ด้วย ส่วนวัฒนธรรมในลักษณะรูปธรรม ได้แก่ ศิลปพื้นบ้าน เครื่องดนตรี อาชีพเฉพาะของท้องถิ่น ชื่อ-สกุล

ตัวอย่างเช่น ทรงผมของผู้หญิงไทยทรงดำบ่งบอกถึงระดับอายุของสตรี หรือจ๊วบนหลังคาบ้านไทยทรงดำที่เรียกว่า “ขอกูด” มีลักษณะคล้ายเขาควาง สะท้อนความเชื่อของไทยทรงดำที่เชื่อกันว่า “ควายหมายถึงความอุดมสมบูรณ์” เป็นผู้ให้ชีวิต เนื่องจากในตำนานได้กล่าวไว้ว่า ต้นกำเนิดของไทยทรงดำเกิดจากผลน้ำเต้าที่ออกจากรูจุกควายที่ตายแล้ว “ควายจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของบรรพบุรุษ” ไทยทรงดำ เป็นต้น

Charles F. Keyes (1982) เสนอว่า “ชาติพันธุ์เหมือนกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม” หมายถึง การที่บุคคลมีความรู้สึกที่จะรักษาสิ่งที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง การสืบทอดวัฒนธรรมของบรรพบุรุษ นอกจากจะเป็นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่แล้ว ยังได้สร้างความ เป็นปึกแผ่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ ด้วย ซึ่งการที่เรานับถือเครือญาติหรือบรรพบุรุษร่วมกัน แสดงว่าเป็นพวกเดียวกัน เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมกันว่า บุคคลนั้นมีพวกพ้อง มีญาติพี่น้อง (ไม่รู้สึกละอายใจ) ทำให้เกิดพลังที่จะประพฤติตนไปในแบบอย่างที่คุณค่าในสังคมของตนปฏิบัติ และการแสดงออกที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษ ได้แก่ ภาษา ศาสนา และนิทานปรัมปราหรือนิยายโบราณ ซึ่งกล่าวถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษในการสร้างกลุ่มและถิ่นที่อยู่ สร้างความภูมิใจในบรรพบุรุษ ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มของตน และต้องการธำรงกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มตนไว้ต่อไป

Moerman (1965:1221) กล่าวว่า การที่จะบอกว่าใครเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใดนั้น ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลนั่นเองเป็นผู้วินิจฉัย และจากการที่บุคคลอื่นเป็นผู้วินิจฉัยว่าบุคคลนั้นเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใด ซึ่งเกณฑ์ที่นำมาใช้นั้นย่อมแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของสมาชิกในสังคม Moerman ได้พบปัจจัยที่ใช้ในการวัดเอกลักษณ์ของการธำรงชาติพันธุ์คือ ใช้เอกลักษณ์ของสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเองเป็นปัจจัยพิจารณาจากเอกลักษณ์ของบุคคลอื่นก็ได้

ความคิดของ Keyes และ Moerman สรุปได้ว่าการที่บุคคลจะเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใดนั้น จะพิจารณาจากเงื่อนไข 2 ประการ ดังนี้

1. ตัวบุคคลนั้นเองเป็นผู้ตัดสินใจว่าตนเองเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใด ซึ่งขึ้นอยู่กับ

1.1) บุคคลนั้นมีความรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของบรรพบุรุษ และต้องการสืบทอดความรู้สึกที่ติดนั้นไปในอนาคต คือ มีความรู้สึกว่าตนเองสืบสายโลหิตมาจากบรรพบุรุษของกลุ่มร่วมกัน (Keyes, 1982:9)

1.2) การที่บุคคลนั้นมีความรู้สึกว่า ตนเองเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์และเป็นสมาชิกของชุมชนที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ (Moerman, 1965:1222)

1.3) บุคคลนั้นเรียกตนเองว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใด เช่น คนไทย คนจีน คนมอญ เป็นต้น

1.4) บุคคลนั้นปฏิบัติหรือแสดงออกตามวิถีชีวิตที่กลุ่มชาติพันธุ์ใดปฏิบัติ เช่น ภาษาที่ใช้ติดต่อในชีวิตประจำวัน ตลอดจนความเชื่อและวิถีชีวิต

2. บุคคลอื่นเป็นผู้วินิจฉัยว่าบุคคลใดเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใด โดยพิจารณาจาก

2.1) ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- ภาษา
- ศาสนา
- ความเชื่อและพิธีกรรม
- การประกอบอาชีพ
- การแต่งกาย
- อาหารและวัฒนธรรมการกิน

2.2) ด้านสังคม

- อยู่ในชุมชนที่คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด
- เป็นสมาชิกของระบบการปกครองของกลุ่มชาติพันธุ์ใด

จากการสรุปผลของ Keyes และ Moerman ข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาไทยทรงดำ โดยการพิจารณาในด้านความรู้สึกรู้สึกของ “คนไทยทรงดำ” และจากการมองของ “คนอื่น” คือตัวของผู้วิจัยเอง ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า เมื่อเราต้องการศึกษาความเป็น “ไทยทรงดำ” จะต้องพิจารณาทั้ง 2 ด้าน ดังนี้

ในด้าน “คนใน” ซึ่งหมายถึง “ไทยทรงดำ” เองนั้น เราสามารถนิยามความเป็นไทยทรงดำ เมื่อกล่าวว่

- บุคคลนั้นมีความเชื่อว่าตนเองสืบทอดจากบรรพบุรุษที่เป็นไทยทรงดำ
- บุคคลนั้นเป็นสมาชิกหรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนไทยทรงดำ
- บุคคลนั้นมีจิตสำนึกหรือมีความคิดว่าตนเองเป็นไทยทรงดำ
- บุคคลนั้นปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตตามที่ไทยทรงดำทั่วไปปฏิบัติ

ในด้าน “คนนอก” หรือ “บุคคลอื่น” ที่เป็นผู้วินิจฉัยว่า บุคคลนั้นเป็น “ไทยทรงดำ” หรือไม่ จะต้องศึกษาในด้าน

- บุคคลนั้นสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่เป็นไทยทรงดำ
- บุคคลนั้นพูดภาษาของ “ไทยทรงดำ”
- บุคคลนั้นนับถือศาสนาที่ “ไทยทรงดำ” นับถือ
- บุคคลนั้นมีความเชื่อและประกอบพิธีกรรมเช่นเดียวกับที่ “ไทยทรงดำ” ปฏิบัติ

- บุคคลนั้นมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบ “ไทยทรงดำ”
- บุคคลนั้นอยู่ในชุมชนที่คนส่วนใหญ่เป็น “ไทยทรงดำ”
- บุคคลนั้นมีระบบการปกครองแบบ “ไทยทรงดำ”

จากการศึกษาเรื่องชาติพันธุ์ Keyes (1982:12-13) ได้แบ่งการพิจารณาเป็น 2 รูปแบบ คือ แบบที่ชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกัน พึ่งพาอาศัยกัน และแบบที่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ในลักษณะชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

1. การพึ่งพากันของกลุ่มชาติพันธุ์

Keyes (1979) ได้เสนอว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณเดียวกัน จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่พึ่งพากันในอดีต เนื่องจากความเจริญเกิดขึ้นในที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ในการศึกษาชาวเขาในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นคู่ เช่น คนลัวะ/คนเมือง คนกะเหรี่ยง/คนพม่า คนม้ง/คนจีน เป็นต้น ทั้งนี้เป็นเพราะเกิดการพึ่งพากันระหว่างชาวเขาซึ่งเจริญน้อยกว่า กับคนพื้นราบซึ่งเจริญกว่า และสามารถผลิตสิ่งของต่างๆ ที่ชาวเขาไม่สามารถผลิตได้ ซึ่ง Barth (1956) เสนอว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งรกรากในบริเวณเดียวกันจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะแบ่งอาณาเขตกัน (ethnic boundary)

2. กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์แบบชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

ในกรณีที่กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ใกล้เคียงและเข้ากันไม่ได้ นั่น พบว่าเป็นเพราะวัฒนธรรมสองวัฒนธรรมเข้ากันไม่ได้ วัตถุประสงค์ทางการเมืองไม่ตรงกัน และต่างกลุ่มต่างก็ไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน ความเข้ากันไม่ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มซึ่งจะต้องพิจารณาโดยใช้แนวคิดความขัดแย้งในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมองจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

สาเหตุของการเกิดการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในลักษณะชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่สรุปได้ 5 ลักษณะ คือ

1. เกิดจากการแบ่งแยกโดยวัฒนธรรม เช่น จัณซาลในอินเดีย
2. เกิดจากการแบ่งแยกจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น ชาวเขาในประเทศพม่าถูกตัดขาดจากสังคมส่วนใหญ่โดยลักษณะทางภูมิศาสตร์ ส่งผลให้ไม่ได้รับข่าวสารจากส่วนกลางอย่างสม่ำเสมอ การขาดการสื่อสารที่ดีทำให้รัฐบาลพม่ามีปัญหาเกี่ยวกับพวกกะเหรี่ยงและพวกฉาน

3. เกิดจากการผนวกดินแดน การขยายอาณาเขตของประเทศ อาจเกิดจากการตกลงกันตามสนธิสัญญาหรือการสู้สงคราม เช่น กรณีสหรัฐอเมริกาซื้อดินแดนตามสนธิสัญญา “Louisiana Purchase” ในปี ค.ศ.1803 ปัจจุบันคือ รัฐต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ฯลฯ การผนวกดินแดนในลักษณะการตกลงกันหรือการสู้รบก็ดี ถ้าดินแดนที่ได้มาประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่แล้ว ปัญหาเรื่องชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ ถึงแม้ว่าลักษณะ โดยทั่วไปของคนสองกลุ่มอาจไม่แตกต่างกันมากนักก็ตาม

4. เกิดจากการย้ายถิ่น มีสาเหตุมาจากการที่คนจำนวนหนึ่งอพยพย้ายถิ่นเข้าไปอยู่ในสังคมอื่น โดยคนกลุ่มนี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมแตกต่างจากคนในสังคมที่ตนเข้าไปอยู่ เช่น การอพยพทาสจากแอฟริกาไปทวีปอเมริกาและยุโรป การอพยพเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย การว่าจ้างอพยพคนเพื่อไปเป็นคนงาน การรับชนชาติอื่นเข้าประเทศโดยการโอนสัญชาติ เป็นต้น

5. เกิดจากการตกเป็นประเทศอาณานิคม การเกิดชนกลุ่มน้อยในประเทศอาณานิคมนี้มีลักษณะแตกต่างจากกรณีต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วทั้ง 4 กรณี ทั้งนี้เพราะอาณานิคมเกิดจากการที่มหาอำนาจเข้ามามีอำนาจในการเมืองการปกครองของประเทศอื่น ผู้อพยพเข้ามาเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่าและสามารถออกกฎหมายบังคับต่างๆ ทำให้เจ้าของประเทศซึ่งมีจำนวนมากว่ามีลักษณะเป็นผู้อยู่ได้ปกครอง และต้องยอมจำนนต่อข้อเรียกร้องของประเทศมหาอำนาจ

จากการพิจารณาความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยทรงดำตามแนวคิดของ Keyes (1982) คือแบบที่ชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกัน พึ่งพาอาศัยกัน และแบบที่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ไทยทรงดำเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวัฒนธรรมแตกต่างจากคนไทยส่วนใหญ่ในประเทศ มีความสำคัญในชาติพันธุ์โดยการถ่ายทอดผ่านเรื่องเล่า เพลงพื้นบ้าน ประเพณี พิธีกรรม ฯลฯ ในระบบวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสาเหตุที่ทำให้ไทยทรงดำเกิดการแบ่งแยกเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยเกิดจากการย้ายถิ่น โดยถูกกวาดต้อนจากประเทศเวียดนามให้อพยพเข้ามาในจังหวัดเพชรบุรีตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นต้นมา และมีระยะเวลาานกว่า 200 ปี ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนไทยทรงดำในตำบลเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกับคนไทย มีการผสมผสานทางวัฒนธรรม และมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้ไทยทรงดำไม่มีความขัดแย้งกับคนไทยในลักษณะชนกลุ่มน้อยกับชนกลุ่มใหญ่

เนื่องจาก “ไทยทรงดำ” เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีแบบแผนการดำเนินชีวิตแตกต่างจากคนไทยส่วนใหญ่ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดและทฤษฎีกลุ่มชาติพันธุ์มาเป็นกรอบในการศึกษา เพราะการศึกษาในบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์ จะสามารถวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและรูปแบบการสื่อสารของไทยทรงดำที่มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ ซึ่งการศึกษาในประเด็นทั้งสองนี้ จะสอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยทรงดำกับคนไทย ทำให้เข้าใจระบบความคิดเกี่ยวกับการแสดงออกทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของไทยทรงดำมากขึ้น

7. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมของมนุษย์ ทำให้ได้เรียนรู้การขัดเกลาทางสังคม บ่งบอกถึงการซับซ้อนประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้รับมาแตกต่างกันไป โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นความซับซ้อนของกระบวนการคิด การแสดงออกเพื่อปกป้องตนเองจากสังคมใหญ่อย่างมีนัย ความแตกต่างของวัฒนธรรมเหล่านี้ ได้สร้างความหลากหลายของอัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ให้โดดเด่นและน่าสนใจ เกิดการยอมรับในสังคมของคนส่วนใหญ่ สร้างความภูมิใจให้กับคน ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวัฒนธรรมไทยทรงดำ ซึ่งมีความแตกต่างของลักษณะทางกายภาพอย่างเห็นได้ชัด และเป็นระบบการถ่ายทอดความคิด และพฤติกรรมของคนรุ่นก่อนที่สืบทอดต่อๆ กันมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน

ความหมายของวัฒนธรรม

ไพฑูริย์ เครือแก้ว (ม.ป.ป.:60) ได้ให้ทรรศนะว่า วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่จะทำให้นุษย์แตกต่างออกไปจากสัตว์ และเป็นลักษณะที่มนุษย์นอกเหนือไปจากลักษณะทางร่างกายและชีวภาพ ลักษณะพิเศษหรือวัฒนธรรมนี้มนุษย์ได้ร่วมกันคิดสร้างสรรค์ และสะสมถือปฏิบัติเป็นแบบแผนพฤติกรรมในชีวิตมาเป็นเวลาช้านาน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2534:14) กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์นี้มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ทุกชั่วอายุคน แต่จะรับระบบความสัมพันธ์ที่ตกทอดกันมาจากอดีต มีความซับซ้อนมาก ต้องอาศัยการถ่ายทอดปลูกฝังเป็นเวลานาน

บุญยงค์ เกศเทศ (2536) กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของคนในแต่ละชาติว่าแตกต่างกันอย่างไร ในเรื่องใด เช่น ด้านภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการละเล่นพื้นเมือง ทำให้คนในชาติเกิดความรัก ความภาคภูมิใจ และหวงแหนในชาติของตน วัฒนธรรมยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ สังคม ธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อและศาสนาที่คนในชาตินับถือร่วมกัน

สุพัตรา สุภาพ (2540) กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาจากมนุษย์ ซึ่งมนุษย์จะเป็นผู้สร้าง ทะนุบำรุง ถ่ายทอด และเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม มีวิธีการเรียนรู้รับช่วงสืบทอดกันมาและสร้างสรรค์เพิ่มเติมได้ วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมใดสังคมหนึ่ง ประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี วิทยาการ และทุกอย่างที่คิดและทำในฐานะสมาชิกของสังคม

Sitaram, K.S. (1972:19) กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ ผลรวมของพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ของกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่งๆ พฤติกรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นประเพณีของคนเหล่านั้น และถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งมายังรุ่นต่อไป วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อย แต่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ประเภทของวัฒนธรรม

งามพิศ สัตย์สงวน (2538:53-54) แบ่งประเภทของวัฒนธรรม ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) หมายถึง ส่วนของวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสได้ เพราะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่มีรูปร่าง ขนาด และน้ำหนักแตกต่างกันไป ตั้งแต่ จอบ เสียม มีด หม้อ บ้านเรือน รถยนต์ รถไฟ ไปจนถึงเครื่องจักรกลประเภทต่างๆ มนุษย์ไม่สามารถมีชีวิตอยู่โดยปราศจากสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างได้ เช่น เสื้อผ้า ยารักษาโรค เป็นต้น

2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material) หมายถึง ส่วนของวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสไม่ได้ เพราะไม่มีรูปร่าง ขนาด หรือน้ำหนัก แต่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์มาก วัฒนธรรมประเภทนี้แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

2.1 **สถาบันสังคม** คือ ส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมที่เข้ามาจัดการกับปัญหาพื้นฐานของสังคม สถาบันสังคมจึงแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ สถาบันครอบครัว เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การศึกษา ศาสนา การแพทย์ สาธารณสุข เป็นต้น สถาบันสังคมจึงเป็นหัวใจของวัฒนธรรม

2.2 **วัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับการควบคุมทางสังคม** คือ วัฒนธรรมที่ช่วยทำให้เกิดระเบียบในสังคม ซึ่งบางอย่างจะเป็นการควบคุมอย่างเป็นทางการ และบางอย่างจะควบคุมอย่างไม่เป็นทางการ วัฒนธรรมประเภทนี้มี 5 ประเภทย่อยคือ

1) ศาสนา ในหลักศาสนาจะมีข้อห้ามต่างๆ เช่น ศาสนาพุทธมีศีล 5 ศีล 8 ศาสนาจึงช่วยควบคุมทางสังคมอย่างสำคัญ

2) ความเชื่อทางสังคม คือ ระบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของคนจำนวนมากในสังคม เช่น สังคมไทยเชื่อในเรื่องบุญ บาป นรก สวรรค์ ไทยทรงดำเชื่อในเรื่องการนับถือผี ความเชื่อดังกล่าวจะช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนให้อยู่ในระเบียบ

3) ค่านิยม คือ มาตรฐานที่ใช้วัดว่าสิ่งใดมีค่าในสังคมบ้าง เมื่อสิ่งใดมีค่าคนก็อยากได้ ความเชื่อในค่านิยมของสังคมทำให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคมขึ้น

4) ประเพณีต่างๆ แต่ละสังคมมีประเพณีที่ปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ประเพณีบางอย่างของไทยมีอายุหลายร้อยปี เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีบวชนาค ประเพณีทอดกฐิน เป็นต้น

5) กฎหมาย หมายถึง การควบคุมทางสังคมโดยตรง กฎหมายมีความสำคัญในสังคมสมัยใหม่ เพราะทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคมได้อย่างดี

2.3 **ศิลปะ** คือ วัฒนธรรมทางวัตถุและไม่ใช้วัตถุ ศิลปะ หมายถึง การสร้างสรรค์ผลงานในด้านต่างๆ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ดนตรี การละคร นาฏศิลป์ และวรรณกรรม เป็นต้น เช่น ผ้าทอของไทยทรงดำ การรำแคน การละเล่นอื่นกอน (เกี่ยวพาราตี)

2.4 **ภาษา** คือ ระบบสัญลักษณ์ที่ใช้ติดต่อสื่อสารกัน หมายถึง ภาษาพูด ภาษาเขียน รวมทั้งกิริยาท่าทางต่างๆ

2.5 **พิธีกรรม** เน้นเฉพาะพิธีที่ต้องทำในแต่ละขั้นตอนของประเพณีต่างๆ เช่น ในงานศพจะมีพิธีต่างๆ ที่ทำในช่วงเวลาที่ต่างกันไป พิธีบางอย่างทำก่อนพิธีอื่นๆ ได้แก่ การอาบน้ำศพ ฯลฯ

วัฒนธรรมย่อย

สังคมเรานอกจากจะมีวัฒนธรรมใหญ่หรือวัฒนธรรมทั่วไป (General Culture) ที่เป็นหลักการดำรงชีวิตของสมาชิกจำนวนมากในสังคมแล้ว ยังมีวัฒนธรรมประจำถิ่นที่เรียกว่า “วัฒนธรรมย่อย” เพราะสังคมหนึ่งๆ ประกอบด้วยกลุ่มคนต่างๆ ที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้อาจมีแนวความคิดที่แตกต่างกันไปเป็นวัฒนธรรมย่อย ดังที่ งามพิศ สัตย์สงวน (2538) กล่าวว่า สังคมปัจจุบันเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ และพลเมืองในแต่ละสังคมแบ่งออกเป็นคนหลายกลุ่มที่แตกต่างกัน จึงมีวัฒนธรรม 2 ระดับ คือ วัฒนธรรมทั่วไปและวัฒนธรรมย่อย ขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกที่เข้าร่วมในวัฒนธรรมนั้น

นักวิชาการบางกลุ่มเชื่อว่า “วัฒนธรรมย่อย” เป็นแนวคิดที่ถูก “ประกอบสร้าง” เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัวจากเมืองไปครอบงำชนบทในกรณีของประเทศเดียวกัน หรือขยายตัวจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งในรูปแบบของการล่าอาณานิคม ดังนั้น เงื่อนไขแรกในการเกิด “วัฒนธรรมย่อย” คือ การทำลายโครงสร้างของสังคมชนบท เช่น ด้านเศรษฐกิจ มีการทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินและต้องอพยพเข้ามาอยู่ในเมือง ด้านการเมือง มีการโอนอำนาจการตัดสินใจของชุมชนมาขึ้นกับศูนย์กลาง ด้านวัฒนธรรม มีการแยกตัวออกจากระบบการศึกษา และจัดตั้งโรงเรียนขึ้นทำหน้าที่แทน ฯลฯ ทำให้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆ ที่เคยอยู่ในชนบท กลายเป็น “วัฒนธรรมย่อย” ไม่ว่าจะคนกลุ่มนั้นจะยังคงอาศัยอยู่ในชนบท หรืออพยพเข้ามาอยู่ในเมืองก็ตาม (กาญจนา แก้วเทพ, 2544)

Michael Brake (1990) อธิบายไว้ว่า “ลักษณะ โดยทั่วไปของวัฒนธรรมย่อยก็คือ รูปแบบ (Style) กล่าวคือ กลุ่มที่มีวัฒนธรรมย่อยที่โดดเด่นแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ ก็คือกลุ่มที่มีการใช้รูปแบบในเชิงสัญลักษณ์รูปแบบหนึ่งๆ”

รูปแบบทำให้เกิดตัวบ่งชี้ (Indicator) ที่สำคัญหลายประการ รูปแบบแสดงให้เห็นถึงระดับการยึดถือในวัฒนธรรมย่อย และยังชี้ให้เห็นถึงการเป็นสมาชิกของวัฒนธรรมย่อยหนึ่งๆ รูปแบบของวัฒนธรรมย่อยมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน คือ

1. “ลักษณะที่ปรากฏ” ลักษณะที่ปรากฏภายนอก ประกอบด้วย เครื่องแต่งกาย ข้าวของเครื่องใช้ เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ ตัวอย่างเช่น “กะเหล็บ” เป็นภาษาชนานด้วยไม้ไผ่ไว้สะพายบ่าเวลาเข้าพิธีแต่งงานของผู้ชายไทยทรงดำ

2. “การประพุดิปฏิบัติตัว” ซึ่งรวมถึงกรีฑาและท่าทาง การแสดงออกของขนบธรรมเนียม ประเพณี เช่น “การเล่นแคน” เป็นศิลปะการแสดงและการละเล่นพื้นบ้านของไทยทรงดำ นิยมเล่นใน เทศกาลต่างๆ

3. “ภาษาของกลุ่ม” ได้แก่ คำศัพท์ เสียง และวิธีการพูด เช่น “เขื่อน” หมายถึง บ้าน

สุพัตรา สุภาพ (2540:99) กล่าวว่า วัฒนธรรมรองของแต่ละกลุ่มนั้นจะมีลักษณะที่เห็นได้เด่นชัด เช่น ภาษา เสื้อผ้า กรีฑาท่าทาง มารยาท ฯลฯ วัฒนธรรมรองทางเชื้อชาติ (ethnic subculture) เป็นวัฒนธรรม ที่บ่งบอกถึงที่มาของกลุ่มชนชาติต่างๆ ที่มีบุคคลหลายเชื้อชาติปะปนกันอยู่ จึงมีความสัมพันธ์กัน ภายในกลุ่มคนและกลุ่มเชื้อชาติอื่น ทำให้ได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกันหรือจากวัฒนธรรมหลัก แต่ก็มี บางอย่างยังคงหลงเหลืออยู่ เช่น การแต่งกาย การเลี้ยงดู อาหาร ภาษา ฯลฯ แต่ในบางกลุ่มอาจใช้ วัฒนธรรมของคนน้อยลงไป เช่น ไทยทรงดำพูดภาษาไทยคำน้อยลง โดยพูดภาษาไทยภาคกลางเมื่อต้อง พบปะพูดคุยกับคนอื่น มีการแต่งกาย ทรงผมตามแบบสมัยใหม่มากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture change)

สนิท สมักรการ (2525:8) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงใน ระเบียบประเพณี ธรรมเนียมวิถีปฏิบัติต่างๆ ของคนในสังคม ซึ่งวัฒนธรรมอาจจะเปลี่ยนแปลงไป เพราะสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ

1. การประดิษฐ์คิดค้น (invention) ซึ่งรวมถึงการสร้างเทคนิควิทยาการใหม่ๆ และการคิดสร้าง ธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งความเชื่อใหม่ๆ เมื่อได้มีการยอมรับและนำไปใช้กันแพร่หลายในสังคมแล้ว ย่อมถือได้ว่ามีแบบแผนการดำเนินชีวิตอย่างใหม่เกิดขึ้น และถ้าแบบแผนนั้นมีความคงอยู่นานมากกว่า หนึ่งชั่วอายุคนขึ้นไป ก็นับว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นแล้วอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพื่อให้ กระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (enculturation) ได้มีโอกาสดำเนินไปได้

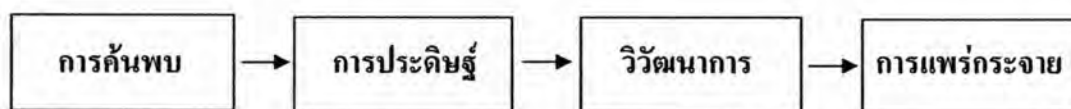
2. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงไปด้วยวิธีการขอยืมและลอกเลียนแบบกัน (cultural borrowing) นั้น ปรากฏว่ามีอยู่เสมอมาในสังคมมนุษย์ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น การติดต่อทางวัฒนธรรมอาจ เกิดขึ้นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การติดต่อโดยตรงก็คือ การที่คนต่างวัฒนธรรมได้มีโอกาสพบปะ สัมผัส และแลกเปลี่ยนความคิด ค่านิยมและพฤติกรรมต่อกัน ซึ่งอาจจะเป็นไปได้หลายรูปแบบ การที่ คนต่างวัฒนธรรมมีโอกาสได้เห็นแบบอย่างของวัฒนธรรมอื่นที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของตนอยู่ใน

เวลานานพอสมควร อาจจะเป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง หรือในบางส่วนของวัฒนธรรมทั้งสองก็ได้ นอกจากการติดต่อโดยตรงแล้ว วัฒนธรรมยังอาจติดต่อกันได้โดยผ่านสื่อต่างๆ ที่มีใช้ตัวบุคคลได้อีก นั่นคือ สื่อสารมวลชน (mass media) ซึ่งรวมทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์และภาพยนตร์ เป็นต้น

พระยาอนูมานราชชน (2514:3) กล่าวว่า ปัจจัยพื้นฐานซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงมี 4 ประการ คือ

1. การค้นพบ สิ่งที่มีอยู่แล้วแต่ซ่อนเร้นอยู่ไม่มีใครทราบมาก่อน (Discovery)
2. การประดิษฐ์ สร้างสิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน หรือคิดหาวิธีใหม่มาใช้ในสังคม
3. วิวัฒนาการ คือ การปรับปรุงพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น (making things or Evaluation)
4. การแพร่กระจายให้กว้างขวางออกไป (Diffusion) มีการหยิบยืมไปใช้กันได้

ปัจจุบันพื้นฐาน 4 ประการนี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และเป็นปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อาจเขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

วัฒนธรรมไทยทรงดำในปัจจุบัน ย่อมมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปภายใต้สภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง การนำแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมาประกอบการศึกษา จะทำให้สามารถอธิบายถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ และความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมไทยทรงดำในอดีตและปัจจุบันได้

การถ่ายทอดวัฒนธรรม

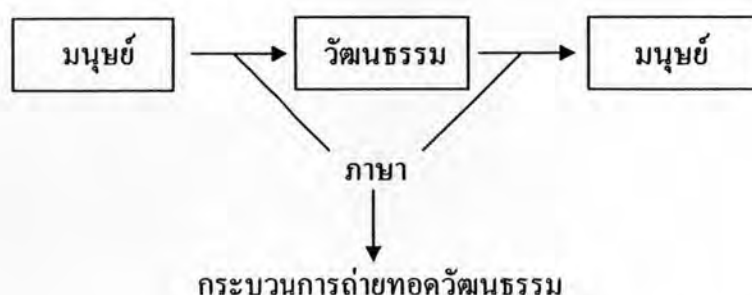
การธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ ต้องอาศัยการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้นำท้องถิ่น และรูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำในการดำเนินกิจกรรมด้านวัฒนธรรม เพราะการจะรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการผลิตซ้ำ เพื่อทำให้วัฒนธรรมไทยทรงดำได้รับการสืบทอดต่อไป

กรรณิการ์ อักษรกุล (2524:17-18) กล่าวว่าไว้ว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมของมนุษย์คงจะมีไม่ได้ถ้าไม่มีระบบการติดต่อสื่อสาร (System of Communication) ในการสื่อสารติดต่อกันนั้นจำเป็นจะต้องมีระบบการพูด (Speech) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบภาษา (Language) และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่างๆ (Culture Symbols) การถ่ายทอดวัฒนธรรมอาจออกมาในรูปของการถ่ายทอดจากผู้ใหญ่มายังเด็ก ถ่ายทอดจากเด็กไปยังผู้ใหญ่ และถ่ายทอดระหว่างคนร่วมรุ่นเดียวกัน

วัลลภ มณีเชษฐา (2537:17) กล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นคำรวมที่หมายถึงรูปแบบแห่งการประพฤติทั้งปวงของมนุษย์ที่ได้มาเนื่องจากการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งสามารถถ่ายทอดให้แก่กันและกันได้ โดยการใช้เครื่องมือ (Symbols) เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน หรือการแสดงกิริยาอาการต่อกันอันเป็นที่เข้าใจกัน เป็นลักษณะการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ ได้แก่ การถ่ายทอดแนวคิด การเรียนรู้ การเลียนแบบ การเชื่อฟัง การเข้าร่วมประชุม ร่วมปฏิบัติ เป็นต้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2534:33) ได้กล่าวไว้ว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมภายในสังคมเดียวกัน คือ การสืบทอดวัฒนธรรมในแนวตั้งจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูก ส่วนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแนวนอนและเป็นการที่สังคมหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมของสังคมอื่น

นอกจากนี้ อานนท์ อาภาภิรมย์ (อ้างถึงในสร้อยพัฒน์ ต้นสุขเกษม, 2547:32-33) ยังกล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม หรือกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เป็นกระบวนการอบรมสมาชิกให้เรียนรู้ระเบียบต่างๆ ในสังคมจากคนรุ่นก่อนมาถึงคนรุ่นหลัง สามารถเขียนเป็นแผนภูมิภาพได้ดังนี้

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยทรงดำ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมมาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมไทยทรงดำที่มีอยู่ในปัจจุบันว่ามีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใด จนทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้การรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญจะต้องอาศัยกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไว้

8. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

สุริวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ (2542:41) กล่าวถึงคำว่า “Identity” แต่เดิมแปลว่า “เอกลักษณ์” หมายถึง ความเป็นไทย เป็นเชิงว่ามีความเฉพาะตัว (Uniqueness) หรือมีเพียงหนึ่งเดียว ในระยะหลังคำนี้ถูกมองว่าเป็นการแสดงการขัดเขี่ยความเป็นหนึ่งเดียวให้แก่คนในชาติที่มีวัฒนธรรมต่างกัน จึงมีการใช้คำว่า “อัตลักษณ์” ขึ้นแทน เพราะจะเปิดกว้างให้ทุกคนหรือทุกส่วนในสังคมสามารถมีอัตลักษณ์ของตนได้ เช่นเดียวกับอัตลักษณ์ของชาติที่ไม่ได้มีความเป็นเนื้อเดียวกัน และยังมีความแปรเปลี่ยนมากในกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization)

ความหมายของอัตลักษณ์

Peter Berger and Thomas Luckmann (1967:173) กล่าวว่า อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการสังคม เมื่อตกผลึกจะมีความคงที่ ปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก อัตลักษณ์เป็นเรื่องของความเข้าใจและการรับรู้ เราเป็นใครและคนอื่นเป็นใคร นั่นคือ การยอมรับและดำรงอยู่ที่เรารับรู้เกี่ยวกับตัวเองอย่างไร และคนอื่นรับรู้เราอย่างไร

Hoult (1969) กล่าวว่า “อัตลักษณ์” ในทางจิตวิทยาสังคม หมายถึง ความสำนึกของแต่ละบุคคลว่าตนเองมีความแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร ส่วนในทางจิตวิทยาการแพทย์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะชุดหนึ่งของแต่ละบุคคลซึ่งแสดงออกต่อผู้อื่น ลักษณะเฉพาะดังกล่าวนี้จะช่วยให้ผู้อื่นสามารถบ่งชี้บุคคลนั้นๆ ได้

Woodward (2000:6-7) กล่าวว่า “อัตลักษณ์” คือ การตอบคำถามว่า “ฉันเป็นใคร” และจากนั้นอาจตามด้วยชุดคำถามที่ว่า “ฉันเป็นใครในสายตาผู้อื่น” “ฉันแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร” “ฉันเคยเป็นใคร” “ฉันจะเป็นอะไรต่อไป” ฯลฯ โดยทั้งหมดถือเป็นการกำหนดตำแหน่ง (position) ที่ระลึกรู้ทางสังคม ซึ่งเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ มีการสื่อสารกับตัวเอง บุคคลอื่น และสิ่งแวดล้อมรอบๆ อัตลักษณ์อาจเกิด

ได้ทั้งจากการที่เรานิยามตัวเองหรือคนอื่นนิยาม การที่เรามองตัวเองอย่างไรกับการที่คนอื่นมองเราอย่างนั้น อาจไม่จำเป็นต้องสอดคล้องเสมอไปก็ได้

ยศ สันตสมบัติ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) กล่าวว่า อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นและสร้างใหม่ เป็นกระบวนการอย่างสัมพันธ์กับบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และการเลื่อนไหลของเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ บริบทของ “ความเป็นชาติพันธุ์” ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ในฐานะเป็น “เวทีการต่อสู้ทางวัฒนธรรม” ที่ซึ่งพรมแดนถูกรื้อถอนและปักใหม่อยู่ตลอดเวลา

คุณสมบัติของอัตลักษณ์

อัตลักษณ์มีคุณสมบัติเหมือนเหรียญสองด้าน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งอัตลักษณ์จะมีลักษณะอยู่คงกระพันไม่เปลี่ยนแปลง (Enduring) แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนไปตลอดเวลา (Changing)

คุณสมบัติที่สำคัญอีก 2 ประการของอัตลักษณ์ คือ อัตลักษณ์มีหลายมิติ และมีพลวัต (Dynamic) โดยอาจเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์ ดังงานเขียนของ นิติ (2541) ในบทความ “บางครั้งไทย บางครั้งไม่ใช่ : อัตลักษณ์แห่งตัวตนที่ผันแปรได้” ที่กล่าวถึงตัวอย่างของคนที่เกิดในซานฟรานซิสโก ในครอบครัวที่พ่อพูดภาษาจีน แม่พูดภาษาไทย เรียนชั้นประถมศึกษาที่ครูและนักเรียนส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ แต่งานอยู่กินกับคนมุสลิม คนๆ นั้นจะมีอัตลักษณ์เป็นอย่างไร ท่านกลางความหลากหลายนี้ นิติอ้างแนวคิดของ Keyes (1976) ที่เสนอว่า สมาชิกของกลุ่มๆ หนึ่งอาจแสดงอัตลักษณ์อันใดอันหนึ่งออกมาภายใต้สภาพการณ์หนึ่งๆ เมื่อต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เช่น ลูกคนจีนในประเทศไทยอาจแสดงตัวเป็น “คนจีน” เมื่อเวลาไปสัมภาษณ์งานตามห้างร้านต่างๆ แต่เมื่อไปสอบชิงทุนแข่งขันไปเรียนต่อต่างประเทศกับคนชาติอื่นๆ ในเอเชีย เขาอาจแสดงตัวเป็น “คนไทย” เป็นต้น

จากแนวคิดของ Keyes ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ไทยทรงดำ โดยยกตัวอย่างได้ว่า ผู้หญิงไทยทรงดำอาจแสดงตัวว่าเป็น “คนไทยทรงดำ” เมื่อมีการจัดประกวดในงานประเพณีไทยทรงดำ แต่เมื่อต้องไปสัมภาษณ์งานในบริษัทต่างๆ อาจแสดงตัวว่าเป็น “คนไทย” เป็นต้น

อัตลักษณ์ (Identity) สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ อัตลักษณ์ระดับปัจเจกบุคคล (Individual Identity) และอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ซึ่งแท้จริงแล้วอัตลักษณ์ร่วมก่อให้เกิดความสงบอยู่ร่วมกันของกลุ่มชน และไม่สามารถแยกออกจากการกระทำหรือละทิ้งสถานภาพของปัจเจกในกลุ่มได้ กลุ่มที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันนี้จะต้องมีประเพณีบางอย่างที่เรียกได้ว่าเป็นของกลุ่มตัวเอง โดยสมาชิกของกลุ่มไม่

จำเป็นต้องรู้จักสมาชิกอื่นๆ ทั้งหมด แต่จะต้องรู้ว่าประเพณีนั้นๆ เป็นประเพณีของกลุ่มเรา ประเพณีเฉพาะของกลุ่มทำให้กลุ่มมีเอกลักษณ์แตกต่างจากกลุ่มอื่น

✓ โครงสร้างของอัตลักษณ์ เกิดจากการจัดระบบของสังคมโดยกลุ่มสถาบันต่างๆ ได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางสังคม และสถาบันทางการเมือง ซึ่งล้วนแต่มีอิทธิพลกับสมาชิกในสังคม ดังนั้นบุคคลหนึ่งๆ จึงต้องปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์เมื่อเข้าไปเป็นสมาชิกของสังคมใหม่ นั่นคือ อัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล และอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

Naroll (1964) กล่าวว่า แต่ละกลุ่มชนมีลักษณะและรูปแบบของวัฒนธรรมเฉพาะที่เป็นของตนเอง ในการบ่งบอกอัตลักษณ์ ซึ่ง Geertz (1973) เสนอว่า ความผูกพันของระบบเครือญาติ ศาสนา ภาษา และพฤติกรรมทางสังคม เป็นลักษณะร่วมและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มเดียวกัน

Barker (2000) กล่าวถึง อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ควบคู่กันในลักษณะที่ว่า อัตลักษณ์ทางสังคมเป็นผลผลิตที่สังสมมาจากการใช้วาจากรรม (Product of Discourse) เช่น การที่เรารู้ว่าอัตลักษณ์ในฐานะผู้หญิงจะต้องเป็นอย่างไร จากการที่เราได้ยินคนพูดว่า "...เป็นผู้หญิงต้องไม่กระโดดกระเดก ต้องเรียบร้อย ต้องรู้จักการบ้านการเรือน..." หรือเกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม อัตลักษณ์จึงไม่ใช่สิ่งที่คิดตัวมาตามธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้น บุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกันจะถูกยอมรับจากสมาชิกในสังคมเดียวกันว่า "เป็นคนวงใน/เป็นคนวัฒนธรรมเดียวกัน"

✓ George P. Castile และ Gibert Kushner (1981) ได้เสนอแนวคิดการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Persistence) ไว้ดังนี้

1. เพราะเขาเป็นชนกลุ่มน้อยและขาดโอกาสทางสังคม เขาจึงต้องรวมตัวกันและผูกพันกันด้วยวัฒนธรรมเดิมอย่างเหนียวแน่น เพื่อต่อสู้กับคนต่างวัฒนธรรมที่มีโอกาสดีกว่าในการคัดดวงทรัพยากรธรรมชาติ

2. เพราะชนกลุ่มนั้นถูกเอาเปรียบในทางสังคมทุกๆ ด้าน เช่น การทำงานด้วยค่าจ้างแรงงานต่ำ แต่ต้องทำงานหนักกว่าผู้อื่นจึงต้องรวมตัวกันเพื่อความอยู่รอด โดยใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องรวมตัว

3. เพื่อแสวงหาตนเป็นใคร เป็นการแสดงจุดยืน ที่มาและเป้าหมายว่าตนคือใคร สำคัญอย่างไร

4. ทางด้านจิตใจ เพื่อรำลึกถึงความเป็นมาและถิ่นกำเนิดของชาติพันธุ์ตน

เป็นที่น่าสังเกตว่าชุมชนไทยทรงดำในตำบลเขาชัย จังหวัดเพชรบุรีที่ผู้วิจัยศึกษานั้น ปัจจุบันไม่ได้เป็นชนกลุ่มน้อยที่ขาดโอกาสทางสังคม และไม่ได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกเอาเปรียบในทางสังคม ทุกๆ ด้าน เนื่องจากไทยทรงดำอาศัยอยู่ร่วมกับคนไทยมาเป็นเวลานาน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยทรงดำกับคนไทยเป็นความสัมพันธ์แบบยอมรับกัน เป็นมิตรกัน ไม่มีอคติและไม่มีการแข่งขันกัน คนไทยทรงดำมีการหยิบบ่มและการยอมรับวัฒนธรรมหลักของคนไทย เมื่ออยู่ร่วมในสังคมเดียวกันจะมีการประพฤติปฏิบัติแบบคนไทย แต่เมื่อคนไทยทรงดำอยู่ในกลุ่มสังคมของไทยทรงดำด้วยตัวเอง พวกเขายังคงมีความสำนึกในชาติพันธุ์ของตน โดยเห็นได้จากการที่คนไทยทรงดำพยายามรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ วัฒนธรรมดังกล่าว ได้แก่ ภาษา พิธีกรรม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียม ประเพณี นอกจากนี้ไทยทรงดำยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและถิ่นกำเนิดของชาติพันธุ์ตน เพื่อสำนึกถึงการเป็นคนกลุ่มเดียวกัน

การศึกษาคครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาเป็นกรอบในการศึกษา เพื่อวิเคราะห์ถึงการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าไทยทรงดำเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม มีความสำนึกของความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ถ้าทอดผ่านระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการแสดงถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่ต้องการให้เกิดการยอมรับทางสังคม การใช้แนวคิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาวิเคราะห์จะทำให้เข้าใจความรู้สึกรักหวงแหนและการแสดงออกทางวัฒนธรรมของไทยทรงดำมากขึ้น

9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสาร

นพรัตน์ มุณีรัตน์ (2541) ศึกษาเรื่อง “การสื่อสารในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช” พบว่า รูปแบบการสื่อสารในการจัดการท่องเที่ยว มี 4 รูปแบบ คือ การสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการและมีปฏิริยาโต้ตอบมาก การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการแต่มีปฏิริยาโต้ตอบน้อย และการสื่อสารทางเดียวที่ไม่เป็นทางการ ส่วนบทบาทของผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ มีบทบาทร่วมกันในฐานะคณะกรรมการชมรมการท่องเที่ยวอนุรักษ์บ้านคีรีวง คือ การก่อตั้งชมรมการท่องเที่ยวอนุรักษ์ รวมถึงการกำหนดแผนการจัดการและกฎระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การดูแลและบริการนักท่องเที่ยว รวมทั้งการแก้ไขปัญหา

สายธาร เทวอักษร (2541) ศึกษาเรื่อง “บทบาททางการสื่อสารของผู้นำความคิดที่มีต่อการส่งเสริมวัฒนธรรมไทยในนครลอสแอนเจลิส” พบว่า รูปแบบการสื่อสารของคนไทยในนครลอสแอนเจลิส เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสาร โดยอาศัยสื่อมวลชน และการสื่อสารในองค์กร สำหรับบทบาททางการสื่อสารของผู้นำความคิด คือ การเป็นผู้แจ้งข่าวสาร การเป็นผู้ให้ความรู้ การเป็นผู้โน้มน้าวใจ และการเป็นผู้ให้ความบันเทิง โดยผู้นำความคิดแต่ละคนจะมีบทบาทแตกต่างกันไป ได้แก่ บทบาททางด้านสังคม ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณีไทย การศึกษาและการทูต แต่จะมีคุณลักษณะร่วมกันคือ การมีบทบาททางการสื่อสารเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมไทย ส่วนสื่อที่ผู้นำความคิดเลือกใช้ ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อมวลชน และสื่อเฉพาะกิจ

พวงชมพู ไชยอาลา (2543) ศึกษาเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสืบทอดประเพณีบั้งไฟในชุมชนชนบท” กลุ่มเป้าหมายคือสมาชิกในครอบครัวที่มีบทบาทเป็นผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำประเพณี และสมาชิกทั่วไป พบว่า การสื่อสารในช่วงการเตรียมงานภายในหมู่บ้านและคุ้มบ้าน มีทิศทางการสื่อสารสองทาง ลักษณะการสื่อสารมีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีทิศทางการไหลของสารจากบนลงล่าง จากล่างขึ้นบน และในระดับเดียวกัน และในช่วงการถ่ายทอดกิจกรรม มีทิศทางการสื่อสารสองทาง ลักษณะที่ไม่เป็นทางการ โดยใช้ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา มีการไหลของสารทั้งจากบนลงล่างและในระดับเดียวกัน ซึ่งสมาชิกต่างมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อแสดงความคิดเห็นเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานและการตัดสินใจ

นริศรา นงนุช (2544) ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี” พบว่า รูปแบบการสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ การสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการและมีปฏิริยาโต้ตอบมาก การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการแต่มีปฏิริยาโต้ตอบน้อย การสื่อสารทางเดียวที่ไม่เป็นทางการ ส่วนบทบาทของผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ มีบทบาทร่วมกันในการจัดการท่องเที่ยว คือ การก่อตั้ง การดำเนินการ การประสานงานเพื่อจัดการการท่องเที่ยว การกำหนดแผนการจัดการและกฎระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การดูแลและบริการนักท่องเที่ยว รวมถึงการแก้ไขปัญหา

เอมอร ขลพิลย์พงศ์ (2545) ศึกษาเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของชาวจีนในเขตไชน่าทาวน์” พบว่า มีรูปแบบการสื่อสาร 2 แบบ คือ การสื่อสารทางตรง โดยชาวจีนรุ่นแรกจะใช้วิธีการพูดบอก หรือสอนโดยตรง เพื่อให้ลูกหลานได้รับรู้วัฒนธรรมจีนด้านต่างๆ และการสื่อสารทางอ้อม เป็นการสื่อสารโดยไม่ได้ตั้งใจจะสื่อสาร เป็นการทำซ้ำบ่อยๆ หรือไม่มีการสื่อสารใดๆ แต่ลูกหลานเกิดกระบวนการเรียนรู้จนสามารถรับวัฒนธรรมต่างๆ ได้เอง ปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสาร ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ลักษณะนิสัยของสมาชิกภายในครอบครัวและเวลาในการสื่อสาร ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ เพื่อนหรือโรงเรียน สื่อมวลชน สมาคมต่างๆ นอกจากนี้หน่วยงานและนโยบายของรัฐมีส่วนช่วยในการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของชาวจีนเช่นกัน

ศิริดา พงษ์ภมร (2547) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อการธำรงรักษาประเพณีรับบัวของอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ” พบว่า รูปแบบการสื่อสารในช่วงการเตรียมงาน เป็นการสื่อสารแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีทิศทางการสื่อสารแบบสองทาง การไหลของสารจากบนลงล่าง และในระดับเดียวกัน ส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารแบบเป็นทางการในลักษณะของการคุยในที่ประชุม สำหรับช่วงการถ่ายทอดกิจกรรมมีทิศทางการสื่อสารแบบสองทาง ในลักษณะไม่เป็นทางการ โดยใช้ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา ผู้นำมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดประเพณีและกิจกรรมต่างๆ โดยใช้การสื่อสารแบบสองทาง แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสื่อสารแบบสองทางทำให้มีความถูกต้องมากกว่าการสื่อสารทางเดียว การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ เช่น การกระจายข่าวสู่ชุมชนแบบปากต่อปาก และการถ่ายทอดกิจกรรมในงานประเพณี มีประสิทธิภาพในการรักษางานประเพณีต่อไป

สมสุข หินวิมานและคณะ (2547) วิจัยเรื่อง “เครือข่ายการสื่อสารกับศักยภาพการดำรงอยู่ของชุมชน กรณีศึกษาบ้านทุ่งขวาง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี” พบว่า วัฒนธรรมกลุ่มในลักษณะเครือข่ายมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการดำรงอยู่ของชุมชน ได้แก่ สภากาแฟ กลุ่มจักสานไม้ไผ่ และเครือข่ายกิจกรรมของวัดทุ่งขวาง การประสานการทำงานของเครือข่ายที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมมาจากอดีต ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่การสื่อสารสำหรับทุกเพศ ทุกวัย ทุกกลุ่มการเมือง ช่องทางการสื่อสารมีการข้ามกันระหว่างกลุ่มหรือเครือข่าย มีเวทีการสื่อสารทั้งทางโลกและทางธรรม มีกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวันตามวาระโอกาส มีแบบแผนการสื่อสารทั้งแนวตั้ง แนวนอน เชิงรุกเชิงรับ การสื่อสารทางเดียวและสองทาง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การมีเครือข่ายและแบบแผนการสื่อสารที่หลากหลาย มีบทบาทสำคัญทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม ตั้งแต่บทบาทหน้าที่ในการจัดการข้อมูลข่าวสารภายใน/ภายนอกชุมชน บทบาทในการจัดการความขัดแย้งทางสังคม บทบาทในการสร้างและกระชับสายสัมพันธ์ทางสังคม และบทบาทในการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์/ศักดิ์ศรีแห่งชุมชน

งานวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

จรัญญา วงษ์พรหม (2536) ศึกษาเรื่อง “การบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสหกรณ์ร้านค้าบ้านสัมพันธ์ ตำบลนาคำ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น” พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกเกิดขึ้น และทำให้สหกรณ์ร้านค้าบ้านสัมพันธ์ประสบความสำเร็จเกิดจากความคิดริเริ่มของชาวบ้าน ผู้นำมีความน่าเชื่อถือ และมีระเบียบกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการ

จิระวรรณ ตันกูรานันท์ (2542) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมและบทบาทผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขาในการจัดการวิถุชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน” เป็นการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขา 4 เผ่า คือ กะเหรี่ยง มูซอ ลีซอ แม้ว และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ พบว่า ผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขามีความสนใจที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการวิถุชุมชน โดยมีแนวคิดที่จะเข้าร่วมในทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การส่งข่าวสารประชาสัมพันธ์ การเป็นผู้ดำเนินรายการ การร่วมเป็นคณะกรรมการบริหาร การร่วมเป็นคณะกรรมการการผลิต จนถึงการจัดตั้งสถานีวิถุของชุมชนเอง สำหรับบทบาทของผู้นำชุมชน คือ บทบาทในการให้ความรู้ และการระดมความคิดเห็นจากสมาชิกในชุมชน รวมทั้งการวางแผนจัดการวิถุชุมชน

พิชัย สุขวุ่น (2546) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและประชาชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานี” พบว่า สมาชิก อบต.และประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในระดับต่ำ สาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้เกิดปัญหาความยากจน ปัญหาด้านทรัพยากร ความแตกต่างของรายได้ ส่งผลให้คนในชนบทละทิ้งวิถีชีวิตแบบเดิม ขณะเดียวกันได้ละทิ้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงเปลี่ยนแปลงไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐ แนวทางการแก้ไขปัญหา คือ รัฐต้องร่วมมือกับประชาชนในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในเชิงของคุณค่าทางวัฒนธรรม การประชาสัมพันธ์ให้รู้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นมากกว่าการใช้สื่อเป็นเครื่องมือด้านการค้า การจัดงบประมาณในการทำงานด้านวัฒนธรรมให้มากกว่าเดิม และการแก้ไขปัญหาของช่องว่างรายได้ระหว่างภาคชนบทกับคนเมือง รวมทั้งต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างแท้จริง

อาคม บุตรวงศ์ (2549) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาบ้านคำหมี หมู่ 8 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า กลไกสำคัญที่ทำให้สมาชิกองค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วม มีการเรียนรู้ มีความเชื่อ และมีอุดมการณ์ ได้แก่ ความผูกพัน เป็นเครือข่าย ตลอดจนการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ผู้นำและสมาชิกมีบทบาทร่วมกันในการดำเนินกิจกรรม ได้แก่ การร่วมประชุมอภิปรายปัญหา การร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมและการร่วมประเมินผลกิจกรรม สมาชิกองค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนและการดำเนินการ ส่วนการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์นั้น ผู้เข้าร่วมนอกจากจะได้ผลประโยชน์ด้านรายได้แล้วยังได้ความรู้จากการฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การศึกษาดูงานจากต่างหมู่บ้าน สำหรับการมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่องค์กรชาวบ้านร่วมกันปฏิบัติ คณะกรรมการแต่ละกลุ่มจะติดตามประเมินผลโดยการประชุมย่อยเพื่อพิจารณาปัญหาร่วมกัน ปัจจัยที่มีผลทำให้ชุมชนรวมตัวกันในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ด้านภาวะเศรษฐกิจ เช่น การขาดแหล่งทุนในการนำไปใช้ประกอบอาชีพ ความผูกพันเป็นเครือญาติกัน การมีปัญหาร่วมกัน และการได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชน

งานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมโชนหรือไทยทรงดำ

รัชพล ปังพิบูลย์ (2538) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวไทยทรงดำ” อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี พบว่า ในกระบวนการสอนการทอผ้าได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ทำให้ผู้ถ่ายทอดสามารถสอดแทรกความรู้ด้านต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพได้ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดการทอผ้า ประกอบด้วย ค่านิยม ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ผ้าที่ทอเองมาประดิษฐ์เป็นเครื่องแต่งกาย และอุปกรณ์เครื่องใช้เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ จะนำผ้าที่ซื้อจากตลาดมาใช้แทนไม่ได้ จึงทำให้ต้องมีการถ่ายทอดการทอผ้าสืบต่อกันมา

สุกัญญา จันทะสุน (2538) ศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้านและกระบวนการถ่ายทอด: การศึกษา “พิธีเสนเรือน” ของชาวลาวโชน จังหวัดพิจิตร โลก” พบว่า พิธีเสนเรือนเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่มีลักษณะแบบไม่เป็นทางการ ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ บิดามารดา ญาติพี่น้อง โดยพ่อแม่อบรมสั่งสอนทั้งทางตรงและทางอ้อม จากการประพฤติปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตน สืบทอดจากการสังเกต จดจำ ทำตาม และมีประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

เรณู เหมือนจันทร์เชย (2541) ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของชาวไทยโซ่งที่มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต กรณีศึกษาหมู่บ้านแหลมกะเจา 2 ตำบลลำลูกบัว อำเภอกอนคูน จังหวัดนครปฐม” พบว่า ชาวไทยโซ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการสืบทอดและสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยมีการพัฒนาและการปรับตัวให้เข้ากับสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยผลักดันทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร การปรับตัวดังกล่าว สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงนับว่าเป็นวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป

พริมาลัย บุญธรรม (2544) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นของชาวไทยทรงดำเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายในพิธีกรรม กรณีศึกษาจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดนครปฐม” พบว่า ชาวไทยทรงดำเพศชายและเพศหญิงส่วนใหญ่จะใช้ “เสื่อฮี” ในพิธีกรรมเสนเรื่อน พิธีกรรมแต่งงาน และพิธีกรรมศพ เหตุผลในการใช้เครื่องแต่งกายส่วนใหญ่ เพื่อต้องการอนุรักษ์และส่งเสริมการแต่งกายของเผ่าพันธุ์ โอกาสในการใช้ คือ เมื่อต้องการเข้าร่วมการเผยแพร่วัฒนธรรมของไทยทรงดำ แหล่งที่มาของเครื่องแต่งกายส่วนใหญ่จะทำขึ้นเองในครอบครัว และปัญหาเกี่ยวกับการใช้เครื่องแต่งกาย คือ กรรมวิธีในการผลิตยุ่งยาก

ลักษณะพร กิจบุญชู (2545) ศึกษาเรื่อง “ความชรากับสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุในชุมชนโซ่ง กรณีศึกษาบ้านเนินหว้า ตำบลลาง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย” พบว่า สังคมโซ่งเป็นสังคมประเพณีวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ผู้สูงอายุลาวโซ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรม จึงมีความสำคัญและมีสถานภาพสูงตามไปด้วย สำหรับบทบาทของผู้สูงอายุลาวโซ่งคือ บทบาทในฐานะหัวหน้าครัวเรือน บทบาทในการแบ่งเบาภาระภายในบ้าน บทบาทในการให้คำปรึกษาและเป็นที่ยึดเหนี่ยวใจแก่บุตรหลาน บทบาทในการตัดสินใจในครอบครัวและอำนาจในการปกครอง บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านศาสนา บทบาทด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี บทบาทในการถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรม

เสรี ษาเหลาและคณะ (2545) วิจัยเรื่อง “กลุ่มชาติพันธุ์: วัฒนธรรม ประเพณี จังหวัดนครสวรรค์” เป็นการศึกษาประเพณีวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไทยอีสาน ไทยจีน ไทยทรงดำ ไทยพวน ไทยญวน ไทยมอญ และลาวครั้ง พบว่า การรวมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มชาติพันธุ์ไทยทรงดำ ส่วนมากจะเกิดขึ้นตามลักษณะของกิจกรรมทางวัฒนธรรม โดยมีแกนนำเป็นผู้อาวุโส ผู้นำท้องถิ่น หรือข้าราชการ ส่วนท้องถิ่นเป็นหลัก ไม่มีโครงสร้างของกลุ่มที่แน่นอน สักยภาพของประชากรมีในด้านความเป็นมิตรกับทุกคน ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม และมีความภูมิใจในชาติพันธุ์ของตน โดยพร้อมที่จะอนุรักษ์และเผยแพร่ประเพณีวัฒนธรรมของตนให้กับสมาชิกกลุ่มและผู้สนใจทั่วไป

การศึกษาเรื่อง “การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับคนไทยทรงดำซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยชาติพันธุ์หนึ่งในประเทศไทย ในประเด็นเรื่องภูมิหลังและความคงอยู่ของวัฒนธรรมไทยทรงดำ รูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม บทบาทของผู้นำชุมชนไทยทรงดำ และปัจจัยที่มีผลทำให้คนไทยทรงดำมีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ โดยนำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบแนวทางในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า ผลงานวิจัยเหล่านี้มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาในแต่ละประเด็น แต่มีความแตกต่างกันตรงที่การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาภูมิหลังและความคงอยู่ของวัฒนธรรมไทยทรงดำ การสื่อสารของคนไทยทรงดำในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน และรูปแบบการสื่อสารในการมีส่วนร่วมของคนไทยทรงดำเพื่อสร้างความสามัคคี ความร่วมมือร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยทรงดำ ซึ่งส่งผลให้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยทรงดำเกิดการยอมรับจากประชาชนทั่วไปและเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวต่างชาติ

10. กรอบแนวคิดการวิจัย

